

**СИТУАЦІЯ, ЩО СКЛАЛАСЯ В УКРАЇНІ, У СФЕРІ ПРОТИДІЇ
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Зібрані дані щодо ідентифікації і перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми та надання їм послуг дозволяють у цілому охарактеризувати зусилля, що докладаються для надання допомоги постраждалим. Після проведення опитування 436 жертв торгівлі людьми, які отримували послуги з реабілітації та реінтеграції через місцеві громадські організації,⁵¹ отримано такі результати.

Ідентифікація

Майже 70% осіб, що постраждали від торгівлі людьми, були ідентифіковані громадськими організаціями і близько 37% – правоохоронними органами, насамперед обласними підрозділами боротьби з торгівлею людьми. Ці цифри також включають випадки, коли потерпілих від торгівлі було спільно виявлено громадськими організаціями та правоохоронними органами – близько 11%. Майже 4% потерпілих від торгівлі людьми було ідентифіковано іншими установами.

Близько 80% потерпілих отримали інформацію про можливість отримання допомоги від НУО, а 8% заявили, що їх поінформувала МОМ. Близько 20% одержали інформацію від правоохоронних органів, і приблизно 5% – з інших джерел. Сюди входять 13%, які повідомили, що отримали таку інформацію з двох або більше названих вище джерел.

Перенаправлення

Близько 30% жертв звертались до відповідних постачальників послуг у супроводі представників громадських організацій. 30% одержали інформацію про процедури перенаправлення, а 12% не виявили бажання скористатися механізмом перенаправлення. Щодо інших 28% інформація відсутня.

Надання допомоги

Більшість потерпілих заявили, що задоволені допомогою, яку вони отримали. Випадки недостатньої підтримки переважно пов'язані з додатковими медичними послугами, відсутністю адвоката чи відсутністю коштів для започаткування власного бізнесу.

Майже всім потерпілим потрібна була матеріальна підтримка, а більшості необхідно було надати медичну та психологічну допомогу. У половині випадків знадобилися консультаційні послуги, а в 40% від загальної кількості потрібна була правова допомога. Так само, 40% потерпілих потребували сприяння у пошуку місця роботи чи навчання.

⁵¹ Дані було зібрано місцевими НУО, які працюють у сфері протидії торгівлі людьми, в період з липня до жовтня 2006 р. за результатами співбесід із 436 потерпілими від торгівлі людьми, які закінчили процес реабілітації до кінця 2005 р., і викладено Координатором проектів ОБСЄ в Україні у рамках проекту «Допомога НУО, що надають підтримку постраждалим від торгівлі людьми». Співбесіди проводились у п'яти областях України: Вінницькій, Донецькій, Одеській, Тернопільській та Чернівецькій.

Майже в усіх випадках жертви торгівлі людьми заявляли, що отримали допомогу від громадської організації або/та МОМ. Менше 20% стверджували, що також отримували допомогу від соціальних служб, зокрема медичних установ (тільки п'ятеро заявили, що отримали допомогу від Управління у справах сім'ї, молоді та спорту чи Управління захисту прав дітей). У Чернівецькій області кількість осіб, які отримали допомогу в центрах зайнятості, була досить високою.

Взаємодія з правоохоронними органами

Менше половини опитаних не бажали мати справу з правоохоронними органами, але причини, з яких вони відмовились співпрацювати, не сповіщаються. Більшість із тих, хто погодився на співпрацю з правоохоронними органами, заявили, що їм також надавали допомогу під час судового розгляду. Таку допомогу переважно надавали громадські організації, включаючи безпосередню допомогу адвоката/психолога. 20% заявили, що отримували допомогу від правоохоронних органів. В окремих випадках допомогу надавала МОМ напямую.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСІБ, ПОТЕРПІЛИХ ВІД ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Ідентифікація жертв торгівлі людьми – це основа будь-якого НМП, а складний характер злочину зумовлює значну тривалість цього процесу.

В Україні потерпілих від торгівлі людьми ідентифікують правоохоронні органи та постачальники соціальних послуг, у тому числі НУО⁵².

Дві категорії осіб, потерпілих від торгівлі людьми

Сьогодні в Україні існує дві категорії осіб, ідентифікованих як жертви торгівлі людьми. Одна – це особи, визнані потерпілими від злочину, а інша – це ті, кого виявили постачальники соціальних послуг.

Правоохоронні органи можуть офіційно визнати особу потерпілою від злочину відповідно до вимог законодавства (стаття 49 КПК України), проте постачальники соціальних послуг не мають таких повноважень. Особливий юридичний статус надається на основі свідчень особи, а відповідне рішення виноситься лише після порушення кримінальної справи. Якщо кримінальну справу не порушено, то потерпілий від торгівлі людьми не може отримати такого статусу.⁵³ Представники правоохоронних органів підкреслили, що потерпілими від злочину можуть бути визнані й громадяни інших країн. Однак не існує жодних спеціальних положень про надання «періоду на

⁵² У Чернівцях, приміром, лише 5-7% жертв торгівлі людьми, ідентифікованих неурядовими організаціями, звертаються до правоохоронних органів.

⁵³ Детальніше про надання такого статусу див. розділ «Нормативно-правова база у сфері протидії торгівлі людьми» вище.

роздуми» або коротко- чи довгострокового дозволу на проживання жертвам торгівлі людьми, які не мають легального статусу.

Представники НУО зазначали, що для того, щоб розглядати особу як постраждалу від торгівлі людьми, їм достатньо звернення жертви. У бесідах неодноразово наголошувалося, що офіційне визнання особи потерпілою з боку правоохоронних органів не є передумовою отримання допомоги від постачальників соціальних послуг.

З юридичної точки зору надання допомоги потерпілій особі може не залежати від її офіційного визнання жертвою злочину. Незважаючи на це, було зафіксовано різні процедури перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми до постачальників соціальних послуг. Хоча у більшості випадків зазначалося, що правоохоронні органи перенаправляють усіх потерпілих від торгівлі людьми (незалежно від їх правового статусу) до постачальників соціальних послуг, було зафіксовано кілька випадків перенаправлення тільки тих осіб, яких було визнано жертвами злочину. Отже, на шляху потерпілих від торгівлі людьми до соціальних послуг можуть зустрічатися перешкоди.

Моделі ідентифікації потерпілих соціальними службами та НУО

Контакт із потерпілими встановлюється під час проведення низки заходів, а постачальники соціальних служб успішно користуються різними моделями ідентифікації. Втім деякі заходи ще не застосовуються для ідентифікації потерпілих від торгівлі людьми, хоча їх доцільно використовувати для отримання кращих результатів, за умови, що ці заходи будуть розвиватись у межах системи надання підтримки, а співробітники матимуть відповідні навички ідентифікації жертв.

Деякі організації використовують анкети під час співбесід із потерпілими від торгівлі людьми⁵⁴, а інші не занотуюють подробиці звернень.

Гарячі лінії

По всій території України діє низка телефонних гарячих ліній для жертв злочинів, у тому числі й торгівлі людьми⁵⁵. Як правило, гарячі лінії є ефективним засобом виявлення

⁵⁴ Наприклад, «Ла Страда-Україна», МОМ, НУО, які отримують фінансування від МОМ.

⁵⁵ Детальніше див. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», «Робота гарячих ліній із запобігання торгівлі людьми». – Київ, 2006; див. також <http://www.un.org.ua/ua/news/2008-02-13-2/> та Інформаційний бюлетень МОМ у Білорусі, Молдові та Україні. – Вип. 16. – 2007, в якому йдеться про запровадження МОМ та трьома провідними мобільними операторами в Україні в квітні 2007 р. безкоштовного короткого номеру «527» для питань з протидії торгівлі людьми. Цей короткий номер «спрямовує всі дзвінки до безкоштовної національної інформаційної служби МОМ, що надає інформацію про сучасні реалії виїзду за кордон та небезпеки, які можуть спіткати українських мігрантів, включаючи торгівлю людьми й наслідки нелегального в'їзду і перебування в іншій країні». Від початку роботи цього номера гаряча лінія МОМ вже отримала близько 7 000 дзвінків через номер «527».

постраждалих. За даними Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», найбільша кількість звернень по допомогу надходить на гарячі лінії від самих жертв, їхніх родичів або друзів.

Консультаційні послуги

Жертви торгівлі людьми або імовірні постраждали можуть звертатися безпосередньо або направлятися до НУО, що працюють у сфері протидії торгівлі людьми, і пропонують консультаційні послуги та притулок. Так само, соціальні служби, особливо в областях, де немає таких НУО, можуть надавати консультаційні послуги імовірним жертвам торгівлі людьми. У деяких регіонах організовано денні центри для надання консультаційних послуг імовірним потерпілим від торгівлі людьми або направлення їх на отримання послуг.

Інтернет

Переважна більшість жертв, їхніх родичів або друзів звертаються по допомогу до «Ла Страда-Україна» через гарячу лінію, але працівники цієї НУО відзначають дедалі більшу кількість людей, які з цією метою користуються веб-сторінкою організації.⁵⁶

Інформаційно-просвітницькі кампанії

Представник НУО «Школа рівних можливостей» зазначив, що нерідко постраждалих можна виявити під час проведення інтерактивних кампаній. Родичі та знайомі імовірних жертв торгівлі людьми також повідомляють НУО про зникнення своїх близьких. Цю інформацію потім передають до структур перенаправлення МОМ.

Форум-театр

На думку представників НУО «Школа рівних можливостей», модель форум-театру⁵⁷ можна успішно застосовувати як інструмент самовиявлення жертв торгівлі людьми. Форум-театр тісно співпрацює з юристами, лікарями, психологами, які можуть допомогти жертвам під час цього процесу.

Робота з населенням

Представники Служби у справах дітей зазначають, що робота з населенням допомагає виявляти вуличних і безпритульних дітей, налагоджувати з ними контакт, здобувати їхню

⁵⁶ Детальніше див. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна», Звіт за 2006 рік.

⁵⁷ Головною метою форум-театру є надання інформації та набуття навичок вирішення існуючої проблеми певною людиною з використанням досвіду інших людей та з підключенням можливостей власного емоційного інтелекту. Детальніше див. Школа рівних можливостей/Британська рада в Україні. Форум театр: Знаряддя пошуку рішень у кризових ситуаціях. – Київ, 2007.

довіру, інформувати їх про можливості отримання послуг допомоги і підтримки, заохочувати їх до соціальної реінтеграції. Водночас за браком навичок Служби у справах дітей не користуються спеціальними процедурами виявлення неповнолітніх жертв. Тому на сьогодні соціальним службам вдалося виявити надзвичайно малу кількість постраждалих дітей. Наразі Служба у справах дітей зазвичай інформує Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, якщо неповнолітню особу ідентифіковано як жертву торгівлі людьми.

Центри соціальних служб

У деяких областях потерпілі можуть звертатися до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді по допомогу безпосередньо чи за направленням інших постачальників послуг. Однак Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді не проводять ідентифікацію, а тому не можуть виявити, чи стала людина жертвою торгівлі людьми. Особу, що звертається по допомогу, просто запитують про її проблеми, а якщо є будь-які ознаки того, що ця особа зазнала насильства, її визнають жертвою насильства. Досвід свідчить, що перш, ніж особа буде готова відверто розповідати про свою проблему, необхідно здобути її довіру, а це переважно забирає багато часу. Зараз набагато більше людей звертається по допомогу, особливо після трансляції місцевим каналом телебачення інформаційних відеороликів про торгівлю людьми.

Місцеві центри зайнятості

У Чернівецькій області успішно впроваджується пілотний проект МОП з розвитку взаємодії між центрами зайнятості, НУО, навчальними та фінансовими установами у наданні жінкам, які є фактичними чи потенційними жертвами торгівлі людьми, можливостей професійного навчання, працевлаштування та започаткування власного малого бізнесу. Ідентифікацією бенефіціантів цього проекту (тобто жінок, що є фактичними чи потенційними жертвами торгівлі людьми) спільно займалися місцева НУО «Сучасник» та Обласний центр зайнятості. Працівники центру зайнятості отримали спеціальну підготовку щодо потреб цільової групи та методів роботи з нею. В рамках проекту було запроваджено спеціальні механізми співпраці та перенаправлення між задіяними установами. Очікується, що аналогічні механізми буде створено в усіх регіонах. Загальна мета проекту полягає у запобіганні та скороченні масштабів торгівлі жінками в Україні. В інших областях, зокрема у Хмельницькій області, працівники Обласного центру зайнятості відвідали тренінг з питань протидії торгівлі людьми та методики роботи з потерпілими. Досвід різних областей став основою для розробки розділу, присвяченого заходам з протидії торгівлі людьми, який входить до «Єдиної технології надання соціальних послуг населенню».

Навчальні заклади

У деяких випадках потерпілих від торгівлі людьми можуть ідентифікувати психологи, які працюють у школах та професійно-технічних навчальних закладах, якщо вони мають відповідну підготовку. Слід інтенсивніше залучати таких фахівців до участі у процесі ідентифікації.

Ідентифікація жертв торгівлі людьми серед депортованих осіб, що прибувають в Україну

Багато постраждалих від торгівлі людьми повертаються в Україну після депортації з країни призначення, де їх не ідентифікували як жертв торгівлі людьми. До Одеси, яка є морським портом, прибуває чимало депортованих українців і громадян інших країн. Державна прикордонна служба зазвичай отримує списки осіб, депортованих зі Стамбулу до Одеси морем. Вони передають примірник списку до обласного підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, до Управління у справах сім'ї та молоді, а також до НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов». Правоохоронні органи направляють потерпілих від торгівлі людьми до НУО, які проводять перші співбесіди з ними безпосередньо в порту⁵⁸. У ході співбесід потерпілі від торгівлі людьми отримують інформацію про діяльність НУО, про послуги реінтеграції в Україні та про гарячу лінію за номером «157» для жертв торгівлі людьми у Туреччині, щоб депортована особа могла повідомити цей номер своїм знайомим, які залишились у Туреччині та, можливо, потребують захисту й допомоги.

Представник НУО приїздить до порту двічі на тиждень, коли прибувають пороми з Туреччини. Спочатку депортованих було надто багато, аби виявляти всіх жертв торгівлі людьми. Але з часом їхня кількість скоротилася.

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Одеській області зв'язується з депортованими українцями у них вдома або за телефоном та з'ясовує, чи не бажають вони взяти участь у соціальних програмах Центру. Для цього розроблено спеціальні анкети.

Порядок ідентифікації потерпілих правоохоронними органами

Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України та його обласні підрозділи можуть виявляти жертв торгівлі людьми в ході рейдів міліції, співбесід з депортованими особами чи у процесі оперативно-розшукової діяльності. Міліція також отримує інформацію про імовірних жертв торгівлі людьми від Служби безпеки України, Державної прикордонної служби, соціальних служб, дипломатичних

⁵⁸ Відділення міліції Одеського морського порту надає НУО приміщення в порту для проведення бесід. Детальніше про процедуру перенаправлення див. розділ «Виявлення потерпілих від торгівлі людьми у пунктах перетину кордону» нижче.

місій України за кордоном, НУО та за телефоном гарячої лінії МВС⁵⁹, яка працює кожного понеділка та п'ятниці з 17:00 до 20:00. Цю гарячу лінію було запроваджено у березні 2006 року для жертв торгівлі людьми та будь-яких інших осіб, що бажають поділитися інформацією про ймовірних жертв, а також для того, щоб давати поради людям, які планують шукати роботу за кордоном або потребують негайної допомоги. Представники різних правоохоронних органів також обмінюються даними про ймовірних жертв під час особистих контактів. Виявленню жертв торгівлі людьми сприяє також аналіз рекламних оголошень та моніторинг Інтернет-публікацій.

Порядок ідентифікації жертв правоохоронними органами базується на положеннях статті 149 Кримінального кодексу України. Завдяки змінам, внесеним до Кримінального кодексу в 2006 році, кримінальним злочином тепер вважається як транскордонна, так і внутрішня торгівля людьми. Водночас кілька представників правоохоронних органів поскаржилися на недостатньо чітке формулювання положень статті 149 КК України, оскільки вони залишають відкритими кілька питань, а офіційні тлумачення цих положень на сьогодні відсутні.⁶⁰

Як зазначив Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України, рішення про визнання особи потерпілою відповідно до статті 49 КПК України приймають працівники слідчих підрозділів на підставі свідчень цієї особи. Тому подання скарги вважається важливим елементом у порушенні справи, а отже і для офіційного визнання особи потерпілою від злочину.

За словами представників Управління СБУ в Одеській області, всі жертви торгівлі людьми, що не є громадянами України, як правило, перенаправляються до місцевих НУО, а у випадках, коли вони розкривають імена торговців людьми, інформація передається до органів безпеки країни походження цих осіб.⁶¹

Виявлення потерпілих від торгівлі людьми у пунктах перетину кордону

У морському порту

Правоохоронні органи Одеси, як правило, отримують списки осіб, депортованих із Туреччини, заздалегідь. Турецькі органи влади виділяють імена жінок, депортованих за проституцію. Працівник Управління СБУ зустрічається і проводить співбесіди з депортованими особами.

⁵⁹ За даними Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, інформація про гарячу лінію регулярно подається у ЗМІ та на веб-сторінці МВС.

⁶⁰ Див. також Інна Шваб. Питання досудового та судового розслідування справ з торгівлі людьми: Аналіз вибраних справ. – Київ, 2007. – С. 38, що в деяких випадках стосується нової редакції Статті 149 Кримінального кодексу України.

⁶¹ Детальніше про подальші дії див. розділ «Порядок повернення – репатріація та соціальна реінтеграція».

Імовірних жертв торгівлі людьми направляють до обласного підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. Якщо СБУ та міліція погоджуються, що особа стала жертвою торгівлі людьми, вони направляють її до НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов». Наступного дня ця НУО повідомляє міліції, чи готова особа спілкуватися з правоохоронними органами. Більшість жертв не мають реєстрації в Одесі. Однак, якщо вони готові давати свідчення, інформація про це надходить до відповідного обласного Управління СБУ. Серед депортованих зустрічаються особи, яких визволили в Туреччині, проте офіційно турецька влада не ідентифікувала їх як жертв.

В аеропортах

Державна прикордонна служба, як правило, направляє імовірних жертв торгівлі людьми до відповідного обласного підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. У деяких випадках прикордонники також передають відповідну інформацію надавачам соціальних послуг. Наприклад, співробітники Південного регіонального управління Державної прикордонної служби першими встановлюють контакт із депортованими. Імовірних жертв торгівлі людьми направляють до обласного підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, для проходження співбесіди. За згодою постраждалої особи, інформація щодо її готовності свідчити та щодо злочинців передається до правоохоронних органів за місцем проживання цієї особи. Це дозволяє правоохоронним органам виявити інших жертв. Якщо жертва торгівлі людьми не є громадянином України, інформація про неї передається до правоохоронних органів країни походження. Загалом Державна прикордонна служба документує всі кримінальні правопорушення, виявлені її співробітниками, та інформує про них міліцію. Також вона завжди направляє до міліції імовірних жертв торгівлі людьми. Якщо зв'язатися з міліцією не вдається, потерпілих зазвичай направляють до громадських організацій, які протидіють торгівлі людьми, якщо в області є такі НУО. Представники ДПСУ стверджують, що важливими невербальними ознаками для виявлення імовірних жертв торгівлі людьми на кордоні є одяг і поведінка жертв.

Представник Південного регіонального управління ДПСУ зазначив, що прикордонники, як правило, помічають, хто з від'їжджаючих з України є потенційними жертвами, але переконати цих осіб повідомити будь-яку інформацію практично неможливо. Навіть якщо особа бажає розповісти про свої обставини, порушити кримінальну справу неможливо, оскільки свідчень потенційної жертви для цього недостатньо.

Респондент із Державної прикордонної служби навів приклад: прикордонники змогли ідентифікувати жінку-торговця людьми, яка привернула їхню увагу частими подорожами за кордон у супроводі молодих дівчат. Прикордонники змогли виявити жертв цієї жінки на основі її власного зізнання й аналізу списків пасажирів.

Західне регіональне управління ДПСУ тісно співпрацює з іншими правоохоронними органами, а інколи й із соціальними службами. Так, приміром, у Львівській області імовірних жертв торгівлі людьми направляють до обласного підрозділу боротьби зі

злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. До цього підрозділу також надходить інформація про імовірні випадки торгівлі дітьми. У Закарпатській області ДПСУ повідомляє про підозрілі випадки, що можуть бути пов'язані з торгівлею дітьми, як обласному підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, так і обласному Управлінню у справах сім'ї, молоді та спорту.

Кількість випадків торгівлі людьми

Більшість представників установ, залучених до протидії торгівлі людьми, особливо державних установ, посилаються на випадки торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації. Складається враження, що досі недостатньо уваги приділяється випадкам, пов'язаним з трудовою та іншими формами експлуатації, а також випадкам торгівлі дітьми, хоча за статистикою їхня кількість зростає.⁶²

Інформація, отримана від соціальних служб

Більшість задіяних організацій підтвердила, що випадки торгівлі людьми переважно стосуються сексуальної експлуатації жінок. Осіб, які зазнали трудової експлуатації, виявляють рідко, хоча, за деякими даними, їхня кількість теж зростає. Те саме стосується і чоловіків, які постраждали від торгівлі людьми. Служби у справах дітей сповіщають про дуже низьку кількість виявлених неповнолітніх жертв. Соціальні служби повідомляють, що потерпілих зазвичай ідентифікують не як жертв торгівлі людьми, а як осіб, що зазнали (сексуального) насильства. Це одна з причин відсутності на національному рівні офіційної статистики випадків торгівлі людьми, крім тієї, що ведеться МВС.

Працівники Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Одеській області відзначили, що переважна більшість жінок, депортованих до України, піддавалася сексуальній експлуатації. У деяких випадках вони працювали за кордоном нелегально за дуже низьку платню.

Жодна з депортованих осіб, яких місцева громадська організація в Одесі ідентифікувала як постраждалих від торгівлі людьми, попередньо не визнавалася жертвами в Туреччині (країні призначення).

Інформація, отримана від правоохоронних органів

Якщо до 2007 року майже всі випадки торгівлі людьми були пов'язані із сексуальною експлуатацією, то нині проблема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації набуває

⁶² За даними МОМ, кількість жертв трудової експлуатації зростає. Так, у 2005 р. МОМ надала допомогу 232 жертвам трудової експлуатації, у 2006 р. ця цифра зросла до 319 осіб, а за перше півріччя 2007 р. допомогу отримало вже 200 потерпілих. Статистика МОМ щодо торгівлі дітьми свідчить, що за перші шість місяців 2007 р. допомогу МОМ отримала вже 41 дитина-жертва торгівлі, тоді як у 2005 р. таких неповнолітніх було 39, а в 2006 р. – 50 осіб.

актуальності в більшості областей. Представники правоохоронних органів сповіщають, що на сьогодні лише кілька справ щодо торгівлі людьми з метою трудової експлуатації було передано до суду і вони завершилися обвинувальними вироками. Вони стверджують, що місцевим судам бракує досвіду роботи зі справами, пов'язаними з такою формою експлуатації. В цілому можна згадати лише дуже незначну кількість справ щодо торгівлі дітьми чи чоловіками.

В Одеській області респонденти посилаються на один випадок торгівлі людьми з метою трудової експлуатації із залученням одного чоловіка та шістьох дівчат. Вони навчалися у танцювальній школі в Україні та в'їхали до Туреччини за туристичною візою, де танцювали стриптиз на кораблі. Коли вони відмовились надавати сексуальні послуги, їх примусили безоплатно працювати консьєржами вдень та танцівниками у стриптиз-барі вночі. Не маючи посвідчень моряка, вони не могли зійти з корабля. Одній з танцівниць вдалося втекти та звернутися до поліції. Поліція конфіскувала судно і почала розслідування в Туреччині. Після того, як вони дали свідчення турецьким правоохоронним органам, потерпілі повернулися з Туреччини в Україну.

Серед депортованих, які в'їжджають в Україну, виявлено дуже мало осіб, потерпілих від торгівлі людьми, які не є громадянами України. У тих випадках, які були зафіксовані, вони, як правило, походили з Молдови й Узбекистану.

Співробітники підрозділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, в Чернігові виявили одну жінку з Росії. Її продали до Об'єднаних Арабських Еміратів, потім – до Туреччини, звідки її було депортовано до України. Перш ніж повернути жертву торгівлі людьми до Росії, міліція надала їй необхідну допомогу.

Заданими Державної прикордонної служби, громадяни Молдови часто приїздять до України працювати на будівництвах (без належного дозволу на роботу). Часто торгівці людьми не платять їм і забирають їхні документи. Згодом самі ж злочинці викликають правоохоронні органи, а в подальшому цих людей депортують. Таким чином, робітники так і не отримують заробітної плати. За браком доказів такі справи ніколи не доходили до суду.

За останні три роки виявлено декілька випадків повторного потрапляння осіб у ситуації торгівлі людьми.

Торгівля дітьми⁶³

Кілька респондентів висловили занепокоєння зростанням кількості випадками торгівлі дітьми в Україні. Це вже понад 10% від загальної кількості випадків торгівлі людьми, оскільки жертви стають дедалі молодшими. Проблема полягає в тому, що діти, які стали жертвами торгівлі людьми, зазвичай, не можуть ідентифікувати себе як потерпілі. Надавачі соціальних послуг

⁶³ У рамках цього Звіту дитиною визнається будь-яка особа віком до 18 років.

підтверджують, що саме сироти або діти, які залишилися без опіки батьків (наприклад, коли обоє батьків працюють за кордоном), наражаються на найбільшу небезпеку експлуатації та торгівлі людьми. Якби співробітники навчальних закладів (наприклад, учителі, шкільні психологи) приділяли більше уваги питанню торгівлі людьми та отримали необхідну підготовку, вони могли б долучитися до виявлення потерпілих серед дітей. Наразі ж вони не причетні до ідентифікації жертв. Працівники Служб у справах неповнолітніх / Служб у справах дітей також практично не ідентифікують дітей, потерпілих від торгівлі людьми. Вони переважно не мають достатніх навичок для участі у процедурах ідентифікації.⁶⁴ Більше того, не запроваджено спеціального порядку швидкої ідентифікації дітей, що постраждали від торгівлі людьми, а також ефективного механізму перенаправлення дітей-жертв торгівлі людьми. Час від часу застосовуються тимчасові рішення. Враховуючи ці недоліки, наразі практично неможливо забезпечити особливі потреби дітей, що постраждали від торгівлі людьми.

На противагу цьому представник СБУ зазначив, що законодавство захищає дітей від транскордонної торгівлі людьми, оскільки неповнолітня дитина не може виїхати за межі України без письмової згоди обох батьків. Відповідний документ необхідно нотаріально засвідчити та пред'явити на кордоні.

Окремі представники залучених організацій наводили неофіційні дані, згідно з якими деякі діти, всиновлені в Україні іноземними громадянами, так і не перетинають кордон України. Однак чинне законодавство не забезпечує відстеження їхньої подальшої долі після всиновлення.

Внутрішня торгівля людьми в Україні

Декілька представників установ, залучених до протидії торгівлі людьми, висловили занепокоєння через зростання кількості випадків внутрішньої торгівлі людьми⁶⁵. Вочевидь, навіть незважаючи на нещодавні законодавчі зміни, на практиці проблемі внутрішньої торгівлі людьми приділяється недостатньо уваги. Урядові структури не мають досвіду в цій сфері. Крім того, важко оцінити масштаби проблеми через брак інформації.

Статистичні дані

В Україні немає єдиної, консолідованої статистичної бази даних про кількість та категорії жертв торгівлі людьми. Правоохоронні органи мають офіційні дані про кількість потерпілих, яких вони реєструють у ході розслідування злочинів, проте ці дані не

⁶⁴ Так, представники Одеської Служби у справах дітей посилаються на один конкретний випадок, який стався у 2005 р. з п'ятьма сиротами (дівчатами віком 16-17 років), яких взяв на роботу інший сирота у школі-інтернаті з метою їх сексуальної експлуатації в Молдові.

⁶⁵ За даними МОМ у 2006 р. було надано допомогу 17 особам, а за перші дев'ять місяців 2007 р. – вже 29 особам. У 2006 р. жертвами торгівлі дітьми стало 6 неповнолітніх, а за перші дев'ять місяців 2007 р. ця цифра збільшилася до 12.

включають випадків, що не були задокументовані. МОМ та національні надавачі соціальних послуг ведуть власну (окрему) статистику щодо осіб, яким вони надають допомогу, але оскільки критерії та цілі збору інформації відрізняються, то не всі вони реєструються за статистику МВС.

За даними Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України, у 2005 році було виявлено та повернено до України 446 жертв торгівлі людьми, в тому числі 39 дітей. У 2006 році цей показник становив 393 жертви, з яких 52 дитини, а за перші дев'ять місяців 2007 року було виявлено та повернено до України 337 жертв торгівлі людьми, в тому числі 52 дитини. Статистика свідчить про зростання кількості дітей серед виявлених осіб, що постраждали від торгівлі людьми.

Станом на жовтень 2007 року Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та його обласні підрозділи розслідували 600 справ. Починаючи з 1998 року українські правоохоронні органи зареєстрували близько 2000 злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми.

Статистика МОМ щодо надання допомоги жертвам торгівлі людьми свідчить, що основними країнами призначення є Росія⁶⁶, Туреччина⁶⁷, Польща⁶⁸, Чехія⁶⁹, Італія⁷⁰ та Об'єднані Арабські Емірати⁷¹. Загалом, допомогу було надано 937 особам у 2006 році та 847 особам за перші дев'ять місяців 2007 року. У 2006 році було повернуто на батьківщину 50 вивезених дітей, а за перші дев'ять місяців 2007 року – 41 дитину, переважно з Росії, Туреччини та Об'єднаних Арабських Еміратів.

У період з 2001 року по жовтень 2007 року співробітники НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» в Одесі виявили 725 жертв торгівлі людьми, з яких 275 осіб походили з України, 382 – з Молдови, 22 – з Киргизстану, 7 – з Казахстану, 19 – з Узбекистану, 16 – з Росії, 3 – з Білорусі та 1 – з Грузії. У 2005 році було виявлено 148 осіб, а в 2006 році – 94 жертви торгівлі людьми (в тому числі 4 дитини). За перші десять місяців 2007 року було виявлено 69 потерпілих від торгівлі людьми. Ця статистика переважно стосується потерпілих від торгівлі людьми, виявлених серед депортованих, які поверталися в Україну.⁷²

⁶⁶ 293 особи у 2006 р. і 277 осіб за перші дев'ять місяців 2007 р.

⁶⁷ 154 особи у 2006 р. і 95 осіб за перші дев'ять місяців 2007 р.

⁶⁸ 175 осіб у 2006 р. і 123 особи за перші дев'ять місяців 2007 р.

⁶⁹ 72 особи у 2006 р. і 91 особа за перші дев'ять місяців 2007 р.

⁷⁰ 27 осіб у 2006 р. і 29 осіб за перші дев'ять місяців 2007 р.

⁷¹ 75 осіб у 2006 р. і 76 осіб за перші дев'ять місяців 2007 р.

⁷² Статистика по депортованих, які повертаються в Україну, доступна лише частково. За даними обласного Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, за перші шість місяців 2006 р. до України було депортовано 656 осіб, з яких 119 жінок і 4 чоловіки з України, 399 жінок і 100 чоловіків з Молдови, 15 жінок і 1 чоловік з Росії, 3 жінки і 1 чоловік з Білорусі, 7 жінок і 1 чоловік з Узбекистану та 6 жінок з Киргизстану. Статистика на 2007 р., очевидно, дуже подібна.

Перешкоди на шляху до ефективної ідентифікації

Представники установ та організацій, які протидіють торгівлі людьми, пов'язують проблеми виявлення потерпілих з тим, що жертви часто не бажають розкривати обставини свого життя через страх перед помстою злочинців, недовіру до правоохоронних та судових органів або з остраху стигматизації після повернення до рідного села чи міста, якщо їхня справа набуде розголосу. Інколи причина полягає у зневазі чи непослідовному дотриманні принципу конфіденційності, наприклад, під час судового розгляду чи надання соціальних послуг відповідними державними установами⁷³. Крім того, жертви часто не знають власних прав або вважають, що не матимуть жодних переваг у разі ідентифікації. Надавачі соціальних послуг також стверджують, що потерпілі від торгівлі людьми, особливо діти, часто не ідентифікують або не можуть ідентифікувати себе як жертву торгівлі людьми. Поки що для вирішення цієї проблеми зроблено дуже мало.

Представник Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України зазначив, що міліція розрізняє три види проституції: добровільну проституцію, примусову проституцію та торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації.

І хоча після внесення поправок до Кримінального кодексу України у 2006 році⁷⁴ проституція більше не вважається кримінальним злочином, адміністративна відповідальність за проституцію і досі передбачена, тому жертви торгівлі людьми, які стали об'єктом сексуальної експлуатації, можуть боятися застосування проти них зазначених положень, якщо вони звернуться зі своїм випадком до органів влади.

Ще одним чинником, що заважає ідентифікації цільової групи, є нестача кваліфікованих фахівців у даній галузі. Іноді міжнародні організації організують навчальні заходи з проблем торгівлі людьми. Однак персонал, що безпосередньо працює з імовірними жертвами, в рамках своїх відомств отримує недостатню або не отримує жодної підготовки з питань протидії торгівлі людьми⁷⁵. Це стосується, в першу чергу, працівників державних установ, як правоохоронних, так і соціальних, зокрема центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів зайнятості, відділів освіти та науки, управлінь праці та соціального захисту населення, служб у справах дітей на обласному та місцевому рівнях. Наприклад, державні інспектори праці мають обов'язок здійснювати нагляд за

⁷³ Цю проблему зауважили, зокрема, працівники Управління у справах сім'ї та молоді в Одесі.

⁷⁴ Див. Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією», № 3316-IV від 12 січня 2006 р.

⁷⁵ Див. також Інна Шваб. Питання досудового та судового розслідування справ з торгівлі людьми: Аналіз вибраних справ. – Київ 2007. – С. 45-46.

дотриманням Кодексу законів про працю. Якби вони мали спеціальну підготовку, то за родом своєї діяльності також могли б ідентифікувати потерпілих від торгівлі людьми. Іншим аспектом цієї проблеми є висока плінність кадрів серед співробітників різних державних відомств на всіх рівнях.

Деякі посадовці навіть стверджували, що їхні посадові обов'язки не передбачають участі у процедурі ідентифікації потерпілих.

СПІВПРАЦЯ

Державна програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року визнає, що органам державної влади на центральному і місцевому рівнях, а також громадським і міжнародним організаціям слід консолідувати зусилля, спрямовані на протидію торгівлі людьми.⁷⁶

На регіональному рівні часто зазначалося, що регіональні програми закладають підґрунтя співпраці, тому немає потреби в «додаткових» офіційних угодах. У цілому регіональні програми пропонують уживати заходів для розширення та розвитку співробітництва.

Співпраця в межах України

На центральному рівні

Завданнями Міжвідомчої ради з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, створеної у вересні 2007 року, є розгляд питань, які потребують міжгалузевої узгодженої співпраці щодо протидії торгівлі людьми, зокрема розшуку, повернення та реабілітації жертв такої торгівлі⁷⁷. Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту доручено виконувати координаційну роль у галузі протидії торгівлі людьми, тому воно взаємодіє з основними учасниками цього процесу. Експертну робочу групу, що діє під егідою Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, створено, зокрема, щоб узгоджувати здійснення заходів, визначених Державною програмою.

⁷⁶ Одним із завдань Державної програми є «співробітництво з громадськими та міжнародними організаціями і фондами, що провадять діяльність, пов'язану з протидією торгівлі людьми». Стосовно очікуваних результатів передбачається, що виконання Державної програми дасть змогу «підвищити кваліфікацію фахівців центральних та місцевих органів виконавчої влади, що беруть участь у здійсненні заходів із протидії торгівлі людьми, а також у боротьбі з нею шляхом організації навчання державних службовців і представників громадських організацій».

⁷⁷ Постанова Кабінету Міністрів України № 1087 від 5 вересня 2007 року «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, ґендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми».

Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС) тісно співпрацює з НУО, в тому числі з Національною жіночою спілкою України, Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» та «Карітас», а на міжнародному рівні – з МОМ, ОБСЄ, Радою Європи, Європолем і Радою Балтійських держав⁷⁸ тощо. У 2005 році Міністерство закордонних справ України та Міжнародна організація з міграції підписали угоду про співпрацю у сфері протидії торгівлі людьми.

Основними партнерами Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України на національному рівні є НУО, Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерство закордонних справ України. За словами представників Департаменту, потерпілі від торгівлі людьми направляються до МОМ та НУО, які провадять діяльність із протидії торгівлі людьми. Співпраця з МЗС базується на договорі про співпрацю щодо виявлення потерпілих, згідно з яким МЗС інформує МВС про громадян України, які стали об'єктом транскордонної торгівлі людьми. Крім того, у сфері протидії торгівлі людьми також існує взаємодія між Міністерством праці та соціальної політики України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Службою безпеки України, Генеральною прокуратурою України та Верховним Судом України.

Служба безпеки України не має офіційних письмових угод про співпрацю в галузі протидії торгівлі людьми. Однак вона особливо тісно взаємодіє з такими організаціями, як «Ла Страда-Україна» та МОМ⁷⁹.

«Ла Страда-Україна» уклала угоди з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і Міністерством освіти та науки про співпрацю в запобіганні торгівлі людьми. Наразі ведуться переговори щодо змісту угоди з МВС про боротьбу з торгівлею дітьми. У сфері надання підтримки й допомоги постраждалим від торгівлі людьми «Ла Страда-Україна» тісно взаємодіє з Департаментом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та з державними і недержавними постачальниками соціальних послуг. Також практикується тісне співробітництво з міжнародними організаціями.

Міністерство праці та соціальної політики України та Державний центр зайнятості підтримують плідні контакти з міжнародними організаціями та українськими НУО. Зокрема, вони проводять консультаційні заходи з питань трудової міграції та розвивають механізми співпраці обласних центрів зайнятості з НУО, навчальними й фінансовими установами.⁸⁰

⁷⁸ Україна має статус спостерігача.

⁷⁹ Респонденти повідомили, що МОМ швидко реагує на запити про надання інформації щодо осіб, які потрапили в ситуації, «подібні до рабства». Така оперативність високо цінується правоохоронними органами.

⁸⁰ Див., приміром, проект МОП з розширення можливостей у сфері професійного навчання, зайнятості та малого бізнесу для фактичних і потенційних жертв торгівлі людьми; див. також тристоронню Генеральну угоду між профспілками, об'єднаннями роботодавців та Кабінетом Міністрів України.

На регіональному рівні

У принципі, співпраця між зацікавленими сторонами на регіональному рівні відбувається, зокрема, в рамках регіональних рад з протидії торгівлі людьми. Як і на центральному рівні, обласні Управління у справах сім'ї, молоді та спорту мають завдання забезпечувати узгоджену діяльність, спрямовану на протидію торгівлі людьми, на обласному рівні. З цією метою було створено регіональні ради.

За відсутності єдиного національного положення про методи роботи, якість та функціонування механізмів взаємодії відрізняються в кожній області. Те саме можна сказати і про склад регіональних рад. Та й працюють ці міжвідомчі органи не в усіх областях. У результаті цього в регіонах розвинулися різні партнерські зв'язки і, як наслідок, різні механізми партнерства.

Офіційні угоди про співробітництво, в яких би визначалася роль головних українських організацій щодо роботи з потерпілими від торгівлі людьми і структури співробітництва між урядовими і неурядовими організаціями, часто відсутні. Існують певні угоди між НУО та соціальними службами про надання окремих послуг, але переважно вони стосуються не винятково чи конкретно роботи з постраждалими від торгівлі людьми, а радше превентивних заходів або в цілому охоплюють потреби вразливих категорій осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, а тому жертви торгівлі людьми можуть відноситися до цих категорій.⁸¹

Щодо механізмів співпраці між державними установами обласного рівня, то їх представники повідомили, що нерідко соціальні служби і правоохоронні органи тісно

⁸¹ Так, наприклад, існують угоди між Центрами соціально-психологічної допомоги та НУО, як, приміром, у Чернігівській області, де обласний Центр соціально-психологічної допомоги підписав угоду про співробітництво з НУО «Аратта». У Харківській області НУО «Жіноча громада» уклала партнерські угоди з обласним Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, «Ла Страда-Україна», Управлінням у справах сім'ї та молоді й Управлінням освіти та науки. У Львівській області Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді уклав угоду про співробітництво з НУО «Салюс» та «Жіночі перспективи». Так само в Чернівцях Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді співпрацює з місцевою громадською організацією на підставі письмової угоди. У якості ще одного прикладу можна навести Донецьку область, де Управління у справах сім'ї та молоді підписало угоду про співробітництво з НУО «Ліга ділових і професійних жінок». Дуже позитивні робочі відносини склалися між Центром соціально-психологічної допомоги у Хмельницькій області і організацією «Карітас». На підставі угоди про співробітництво з Центром, «Карітас» направляє всіх клієнтів до Центру. У Києві Міська державна адміністрація підписала угоду про співробітництво з «Ла Страда-Україна». А в Чернігівській області Жіноча спілка України направляє потерпілих від торгівлі людьми до обласного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді на підставі Меморандуму про взаєморозуміння між цими двома інституціями, який передбачає положення щодо виділення коштів на підготовку волонтерів, які беруть активну участь у превентивних заходах і працюють з безробітними жінками.

співпрацюють всередині своїх мереж та один з одним на підставі офіційних угод або внутрішніх розпоряджень⁸², а часом на рівні особистих звернень. Що ж до співпраці між постачальниками соціальних послуг, то їх представники сповістили, що соціальні служби за необхідності надсилають своїм колегам з інших відомств листи з проханням надати підтримку.

Співробітництво між постачальниками соціальних послуг і правоохоронними органами

В областях, де працюють НУО, що протидіють торгівлі людьми, органи влади, як правило, тісно з ними взаємодіють. Зокрема, у галузі співробітництва між правоохоронними органами і НУО, які діють під егідою МОМ, дедалі більше запроваджується чіткий порядок перенаправлення, що забезпечує потерпілим від торгівлі людьми доступ до отримання послуг. В Одесі, наприклад, правоохоронні органи направляють усіх постраждалих до НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов»⁸³. У Чернівецькій області правоохоронні органи так само направляють жертв торгівлі людьми до НУО «Сучасник». У Львові всі зацікавлені сторони направляють потерпілих до НУО «Жіночі перспективи». Після ідентифікації в НУО таких осіб розміщують у притулках цієї громадської організації. У Донецькій області підрозділ боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, зазвичай направляє потерпілих до НУО «Ліга ділових і професійних жінок», яка, в свою чергу, може доправити їх до притулку. У Хмельницькій області підрозділ боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та Центр зайнятості направляють потерпілих до «Карітас».

У деяких областях підрозділи боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, направляють потерпілих безпосередньо до МОМ.⁸⁴

Попри те, що направлення потерпілих від торгівлі людьми до МОМ здійснюється на підставі угод між МВС та МОМ, нам не вдалося встановити наявності офіційних домовленостей, які б впорядковували зазначені процедури, між підрозділами боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та НУО в жодній області, яка була об'єктом цього дослідження. В окремих випадках висловлювалася думка, що підґрунтям для таких зв'язків з боку НУО, які є партнерами-виконавцями МОМ, опосередковано є

⁸² Так, представники ДПСУ сповіщають про наявність офіційно оформленого співробітництва з обласним підрозділом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, в Одесі. Їхня співпраця, яка передбачає розроблення спільних оперативних планів, очевидно спирається на розпорядження, видані на центральному рівні МВС та ДПСУ для боротьби з торгівлею людьми. Зазначена домовленість щорічно переглядається.

⁸³ Після першої співбесіди потерпілих від торгівлі людьми без зволікань направляють до служби підтримки, якою керує НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов». Після цього НУО сповіщає міліцію, коли жертва торгівлі людьми буде готова до вичерпної співбесіди.

⁸⁴ Наприклад, у Чернігівській області міліція направляє потерпілих від торгівлі людьми безпосередньо до медично-реабілітаційного центру МОМ у Києві.

письмова угода між НУО та МОМ, адже МОМ, у свою чергу, має угоду з МВС про ті самі сфери співробітництва.

Потерпілих від торгівлі людьми, які хочуть подати заяву, направляють до міліції. Іноді соціальні служби інформують правоохоронні органи про будь-які підозри щодо випадків торгівлі людьми чи насильства.

У деяких областях співробітництво між правоохоронними органами та соціальними службами відбувається на регулярній основі. Так, наприклад, стосовно торгівлі дітьми існує співробітництво між Службами у справах неповнолітніх/Службами у справах дітей та підрозділами МВС, а в Одесі правоохоронні органи надсилають списки депортованих до України не тільки до місцевих НУО, але й до Управління у справах сім'ї та молоді. Окремі види партнерства не обов'язково спрямовані конкретно на потерпілих від торгівлі людьми, але все одно залишаються доречними у цьому контексті. Так, приміром, обласне Управління праці та соціальної політики тісно взаємодіє з регіональним підрозділом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, особливо в рамках діяльності комісії з моніторингу ліцензованих компаній. Ще один приклад: у Чернігівській області між Центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Управлінням МВС було підписано угоду про роботу з сім'ями у кризових ситуаціях.

Співробітництво між надавачами соціальних послуг

Масштаб і якість співпраці між постачальниками соціальних служб у кожній області та сфері діяльності різні. У багатьох випадках соціальні служби та громадські організації направляють постраждалих від торгівлі людьми до інших державних установ для отримання спеціалізованих послуг.⁸⁵ Однак те, що особа була об'єктом торгівлі людьми, часто не розголошується або про це ніхто не знає, тому що соціальні служби, як правило, ідентифікують особу не як жертву торгівлі людьми, а радше як особу, якій потрібна допомога. Та й самі потерпілі часто не бажають розповідати органам влади про пережите. Тому загальний підхід до співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми часто не є чітко вираженим.

У галузі медичної та психологічної допомоги потерпілим від торгівлі людьми НУО часто взаємодіють з обласними Управліннями охорони здоров'я та підпорядкованими їм закладами охорони здоров'я⁸⁶, Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

⁸⁵ Так, приміром, Управління охорони здоров'я у Хмельницькій області направляє жертв торгівлі до обласного Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У Чернігівській області Жіноча спілка України направляє потерпілих від торгівлі людьми до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; Управління у справах сім'ї та молоді Київської міськдержадміністрації і НУО направляють постраждалих до Центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

⁸⁶ Респонденти часто стверджували, що взаємодія із закладами охорони здоров'я нерідко викликає проблеми через недостатнє фінансування.

або/і з «Ла Страда-Україна», хоча багатьох осіб направляють до реабілітаційного центру МОМ. У деяких випадках існують підписані угоди з місцевими інституціями.⁸⁷

Обласні Управління у справах сім'ї, молоді та спорту, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і Центри соціально-психологічної допомоги загалом взаємодіють з обласними Управліннями охорони здоров'я та підпорядкованими їм закладами.

Служби у справах неповнолітніх/Служби у справах дітей, хоч і не безпосередньо за питаннями торгівлі людьми, а в цілому, тісно співпрацюють з обласними Управліннями освіти і навчальними закладами, з обласними Управліннями охорони здоров'я та з НУО.⁸⁸ У деяких областях існують угоди між Центром соціально-психологічної допомоги та Управлінням освіти і його закладами.

У більшості областей НУО та соціальні служби взаємодіють з обласними Центрами зайнятості. Так, у Чернігівській області обласний Центр соціально-психологічної допомоги та обласний Центр зайнятості уклали між собою офіційну угоду. Інші заклади співпрацюють з Центрами зайнятості на підставі внутрішніх розпоряджень (наприклад, деякі обласні центри Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді). Різні респонденти, зокрема, співробітники обласних Управлінь у справах сім'ї та молоді стверджують, що їхня співпраця з відповідними обласними Центрами зайнятості спирається на особисті запити.

У низці областей співробітництво між НУО та Центрами зайнятості розвивається у напрямку перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми для отримання послуг, що надаються Центрами зайнятості. Приміром, у Чернівецькій області проводиться пілотний проект МОП, метою якого є перевірка механізму взаємодії обласного Центру зайнятості, НУО «Сучасник» та навчальних і фінансових установ. У Львівській області співробітництво у сфері працевлаштування спирається на міжорганізаційну угоду «Партнерство сприяння зайнятості» між обласним Центром зайнятості, Асоціацією роботодавців, НУО та іншими організаціями. У Хмельницькій області Центр зайнятості виконує спільний проект з «Карітас» під назвою «Консультативний центр по запобіганню торгівлі людьми».

Через те, що на обласному рівні тільки кілька організацій можуть долучитись до процедур повернення, співробітництво у цій галузі досить обмежене. У цій сфері НУО переважно

⁸⁷ Наприклад, у Львівській області благодійний фонд «Салюс» уклав угоду про співробітництво зі Львівським медичним центром «Астар» – приватним науковим медично-діагностичним центром – на отримання медично-діагностичних послуг.

⁸⁸ В Одесі, приміром, Служба у справах дітей тісно взаємодіє з НУО «Дорога до дому» та НУО «Маяк». Остання організувала антикризовий притулок для дітей. Або, приміром, у Хмельницькій області Служба у справах дітей підписала угоди з НУО, насамперед з «Карітас», «Віфанія» та з НУО «Спілка опікунів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки».

співпрацюють з МОМ, «Ла Страда-Україна», особливо у питаннях повернення негромадян України, які постраждали від торгівлі людьми, до їхніх країн походження. Іноді домовленості стосуються конкретних питань, як у випадку співробітництва між НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» в Одесі та німецькою організацією «Ядвіга» щодо повернення потерпілих від торгівлі людьми з Німеччини до України.

Інші сфери співробітництва

З приводу навчальних заходів багато респондентів з регіональних органів влади відповіли, що тісно співпрацюють з міжнародними організаціями та «Ла Страда-Україна», а також певною мірою з місцевими НУО.

У сфері запобігання торгівлі людьми також існують різні механізми взаємодії. Для прикладу можна назвати співпрацю між Чернігівським обласним підрозділом боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та постачальниками соціальних послуг, передусім у питаннях запобігання.⁸⁹ У Донецькій області для запобігання торгівлі людьми передбачається створити Коаліцію НУО за участю 23-х НУО Донецького регіону. А в Хмельницькій області Управління у справах сім'ї, молоді та спорту взаємодіє з правоохоронними органами, «Карітас» та НУО «Асоціація жінок у бізнесі», передусім у питаннях попередження торгівлі людьми.

У питаннях фінансування Управління у справах сім'ї та молоді співпрацюють з Головними фінансовими управліннями.

Загальні міркування

Як Державна програма, так і регіональні програми створюють підґрунтя для будь-яких угод про співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми. Вони надають достатню гнучкість для провадження діяльності з перенаправлення.

Респонденти з Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту підтвердили, що наразі не створено офіційного механізму перенаправлення на національному рівні. Міжгалузєва співпраця між різними урядовими і неурядовими організаціями, особливо стосовно потерпілих від торгівлі людьми, переважно спирається на неформальні домовленості або відбувається в рамках загальних угод, які не обов'язково виділяють торгівлю людьми, і залежить від особистих контактів. Угоди про співробітництво між державними і недержавними учасниками, які регулюють порядок перенаправлення потерпілих від торгівлі людьми для забезпечення негайного піклування про жертв, значною мірою неофіційні. Тим не менше, в областях, де працюють НУО, які протидіють торгівлі людьми, порядок перенаправлення між правоохоронними органами та НУО зазвичай достатньо дієвий, не в останню чергу через особисту відданість співробітників обох сторін.

⁸⁹ Підрозділ не направляє потерпілих від торгівлі людьми до притулків соціальних служб.

Співробітництво між урядовими та неурядовими організаціями повинно базуватися на чіткому розподілі обов'язків, ролей і можливостей у рамках НМП та на прозорості.⁹⁰ Цього можна досягти, зокрема, шляхом укладання угод про співробітництво.

Для забезпечення тривалого і сталого функціонування важливо поступово залучати національні інституції. Такий підхід є ключем для поступового згортання діяльності міжнародних організацій. Враховуючи це, офіційні угоди між державними установами та міжнародними організаціями не можуть замінити угод компетентних національних/регіональних установ між собою.

Співробітництво між НУО

Співпраця між НУО, залученими до різних аспектів протидії торгівлі людьми, відбувається в межах добре розвинутої мережі, що дозволяє їм регулярно обмінюватись інформацією та досвідом між собою. Мережу НУО серйозно підтримують міжнародні організації, зокрема МОМ, ОБСЄ та «Ла Страда-Україна»⁹¹. Водночас, оскільки мережа є неформальною, вона не має офіційного координаційного органу.

Співробітництво з міжнародними інституціями

Діяльність міжнародних організацій в Україні, як правило, базується на офіційних угодах, підписаних з Урядом України⁹². Міжнародні організації співпрацюють з українськими партнерами в багатьох галузях, пов'язаних з протидією торгівлі людьми (наприклад, запобігання, навчання фахівців, забезпечення матеріалами, надання підтримки та допомоги жертвам, розвиток мережі НУО). Наприклад, угода між МВС та МОМ, підписана у 2005 році, стосується низки питань, включаючи попередження і боротьбу з торгівлею людьми, особливо жінками і дітьми; управління міграційними процесами; сприяння добровільному поверненню громадян України, які стали жертвами торгівлі людьми, з-за кордону; збір, використання і поширення інформації щодо міграції; спільну організацію конференцій, семінарів та інших технічних заходів взаємодії у сфері міграції; навчання з питань протидії торгівлі людьми та нелегальної міграції для посадовців і для тих, хто проходить навчання за програмою установ

⁹⁰ ОБСЄ/БДИПЧ. Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні: Об'єднання зусиль по захисті прав жертв торгівлі людьми: Практичне керівництво. – Варшава, 2004. – С. 28 (щодо принципів і кращої практики впровадження НМП).

⁹¹ Наприклад, з ініціативи «La Strada-International», у 2006 р. в Києві було організовано дискусійну платформу за участі НУО з України та сусідніх країн.

⁹² Наприклад, ОБСЄ керується «рамковим» «Меморандумом про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) щодо створення нової форми співробітництва», на підставі якого діє Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. Так само МОМ уклала угоди з Кабінетом Міністрів України, що є важливим з точки зору присутності і діяльності МОМ в Україні.

внутрішніх справ⁹³. Угода між Адміністрацією Державної прикордонної служби та МОМ від 2005 року стосується попередження і боротьби з нелегальною міграцією та торгівлею людьми, особливо жінками і дітьми, та боротьби з транснаціональною організованою злочинністю.

Такі угоди можна укласти з відповідними зацікавленими сторонами про надання фінансування чи матеріальної підтримки, передачі матеріалів/забезпечення матеріалами тощо. Наприклад, тренінги та інші навчальні заходи, організовані ОБСЄ, зазвичай передбачають обмін офіційними листами з відповідною державною установою.⁹⁴ Крім того, представники міжнародних організацій беруть участь у діяльності Експертної робочої групи з питань попередження насильства в сім'ї та протидії торгівлі людьми. Міжнародні організації також співпрацюють між собою в різних сферах діяльності⁹⁵, хоча деякі представники заявляють про необхідність покращити узгодженість такої роботи.

Транскордонне співробітництво

З-поміж усіх українських інституцій найактивніше до транскордонного співробітництва залучені правоохоронні органи, МЗС та «Ла Страда-Україна». Дуже мало НУО місцевого рівня мають зв'язки із закордонними партнерами з протидії торгівлі людьми, оскільки сьогодні вони не відіграють важливої ролі у процесі повернення. Це стосується і ролі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту у транскордонному співробітництві.

МВС і особливо Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, добре взаємодіють з Інтерполом, Регіональним центром Південно-Східної Європейської ініціативи співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю (SECI), Європолом, Міжнародною правоохоронною ініціативою в рамках ГУАМ, правоохоронними органами країн призначення. Співпраця також стосується двосторонніх та багатосторонніх слідчих дій та перекриття каналів торгівлі людьми.

⁹³ Взаємодія з МОМ відбувається в рамках проекту МОМ з надання технічної допомоги. МОМ надає підтримку й допомогу, в тому числі у сфері судового переслідування і підтримки свідків. Проект МОМ «Зеро» з чеськими правоохоронними органами передбачає спільні розслідування, боротьбу з каналами торгівлі людьми і доведення до кінця незавершених справ.

⁹⁴ МВС співпрацює з ОБСЄ, приміром, у рамках проекту надання послуг із перекладу матеріалів розслідування, які надходять до МВС від правоохоронних органів інших держав, за справами, що стосуються торгівлі людьми. ОБСЄ також організовує цілу низку тренінгів для прокурорів, суддів, міліції, інших державних установ і відомств та НУО.

⁹⁵ Наприклад спільні семінари МОП та МОМ, тренінги МОП та ОБСЄ (превентивна робота у школах-інтернатах та дитячих будинках, формування навичок пошуку роботи).

Укладено спеціальні угоди⁹⁶ про співпрацю з низкою країн⁹⁷. Якщо злочинці перебувають за кордоном, досудове слідство з метою забезпечення допустимих доказів проводиться на основі цих юридичних угод.⁹⁸ Представники правоохоронних органів стверджують, що тривалість процедури отримання інформації від правоохоронних органів інших країн з використанням офіційних механізмів та встановлені у національному законодавстві часові рамки для виконання всіх дій змушують їх користуватись і неофіційними каналами отримання інформації⁹⁹. У цьому контексті надзвичайно корисною виявилася співпраця з МОМ, яка має представництва в багатьох країнах і, як правило, швидко відповідає на запити.

Служба безпеки України також співпрацює з іноземними спецслужбами та іншими правоохоронними органами, а також з Інтерполом та окремими країнами¹⁰⁰, хоча в багатьох сферах співпрацю можна було б поліпшити.

Важливими партнерами «Ла Страда-Україна» в її роботі з пошуку та повернення жертв торгівлі людьми до України чи до відповідних країн походження є МЗС, дипломатичні представництва України за кордоном та НУО країн призначення і країн походження. «Ла Страда-Україна» також є членом Глобального альянсу проти торгівлі жінками.

ПОСЛУГИ З НАДАННЯ ПІДТРИМКИ ТА ЗАХИСТУ

Надання допомоги державою

Надання спеціалізованої допомоги та соціальних послуг потерпілим від торгівлі людьми відбувається практично без залучення соціальних служб. Оскільки постраждалих від торгівлі

⁹⁶ За даними Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Україна підписала угоди про співпрацю у протидії торгівлі людьми з понад 20 країнами.

⁹⁷ Наприклад, у випадку з Туреччиною в 2005 р. Міністри внутрішніх справ двох країн підписали Додатковий протокол на виконання Статті 1 Угоди про співпрацю в боротьбі зі злочинністю між Урядом Турецької Республіки та Урядом України. Ця співпраця допоможе двом державам створити національні правові інфраструктури та вжити необхідних адміністративних та інституційних заходів для боротьби з торгівлею людьми. Вона також сприятиме наданню гуманітарної, психологічної та медичної допомоги жертвам торгівлі людьми і забезпечить захист потерпілих і притягнення злочинців до відповідальності.

⁹⁸ У період з 2004 р. по 2008 р. українські органи надіслали до інших країн 56 запитів про надання правової допомоги у зв'язку зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми. 15 із них надіслано до Туреччини, але на сьогодні лише за сімома було проведено якусь роботу. У Генеральній прокуратурі України сповіщають, що турецьким правоохоронним органам потрібно від 4 місяців до 2 років, щоб опрацювати запит про надання правової допомоги від українських слідчих органів, що негативно впливає не тільки на розслідування, але й на судочинство в Україні.

⁹⁹ Наприклад, Стаття 120 Кримінально-процесуального кодексу передбачає два місяці на завершення досудового слідства у кримінальних справах.

¹⁰⁰ Тіснішу співпрацю налагоджено з країнами СНД та ЄС (наприклад, між Одеською областю та Люксембургом і Бельгією).

людьми не виділено в окрему категорію бенефіціарів, то представники соціальних служб, які проходили співбесіди в межах цього дослідження, могли пригадати лише нечисленні випадки, коли жертви торгівлі людьми користалися їхніми послугами. Попри це, представники обласних Управлінь у справах сім'ї та молоді та Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді підкреслювали, що у принципі жертви торгівлі людьми можуть скористатися їхніми послугами (наприклад, соціальною допомогою, юридичними і психологічними консультаціями), в тому числі спеціальними програмами. Багато таких програм проводяться на засадах анонімності, тому потерпілим, якщо вони захочуть взяти в них участь, не потрібно отримувати від правоохоронних органів офіційне визнання статусу жертви злочину і брати при цьому участь у кримінальному судочинстві.

Зрідка соціальні служби пропонують спеціалізовані послуги для потерпілих від торгівлі людьми. Так, приміром, Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в кожному районі має денні центри, в яких надаються консультаційні послуги імовірним жертвам торгівлі людьми. Їх співробітників навіть спеціально готують до роботи з потерпілими від торгівлі людьми. Однак у 2007 р. інші заклади нікого до них не направляли, оскільки не було жодного потерпілого, який би розповів про свої обставини. Так само Служби у справах неповнолітніх / Служби у справах дітей практично не натрапляли на дітей, ідентифікованих як жертви торгівлі людьми, хоча допускають, що такі є серед дітей вулиці та дітей групи ризику.¹⁰¹

Головна проблема соціальних служб полягає в тому, що держава виділяє обмежені фінансові ресурси на відшкодування коштів, необхідних для надання належної допомоги. Працівники соціальних служб визнають, що через брак коштів вони не можуть задовольнити потреби уразливих цільових груп у цілому та жертв торгівлі людьми зокрема. Уряд не виділяє коштів на утримання притулків, медичну та психологічну допомогу безпосередньо для жертв торгівлі людьми, проте підтримує НУО, надаючи приміщення та натуральну допомогу, субсидуючи комунальні послуги¹⁰². За чинним законодавством, НУО не можуть напряму звертатися з проханням про фінансування з державного бюджету.

Іншою причиною неспроможності соціальних служб адекватно реагувати на потреби жертв торгівлі людьми є висока плінність кадрів у державних установах, тому необхідно

¹⁰¹ У 2006 р. у Чернігівській області було створено денний центр для безпритульних дітей та дітей з групи ризику. Це пілотний проект, фінансований Всесвітнім дитячим фондом World Childhood Foundation та впроваджуваний НУО «Лікарі світу» спільно з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту і Службою у справах дітей. Проект триватиме до 2009 р., після чого фінансуватиметься з місцевого бюджету. На початку проекту було проведено навчання для персоналу. З дня відкриття Центру у квітні 2007 р. його послугами скористалися понад 100 дітей, з яких лише двоє потребували тимчасового помешкання і були направлені до дитячого притулку. Але на сьогодні немає даних про випадки виявлених дітей, що постраждали від торгівлі людьми.

¹⁰² Наприклад, у Чернівецькій області Миська рада надала приміщення для реабілітаційного центру для жертв торгівлі людьми, яким опікується НУО «Сучасник».

активізувати роботу з навчання персоналу для підтримання та підвищення його професійної кваліфікації.

З ініціативи Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту в регіонах було створено 20 антикризових центрів для родин у кризовому стані, але багато з них не працюють на повну потужність. У 14 областях, окрім антикризових центрів, засновано притулки. Центри та притулки можна використовувати для обслуговування жертв торгівлі людьми, однак, за словами представників Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, досі до цих установ направлялось дуже мало таких постраждалих.¹⁰³

Однією з причин невикористання цих послуг може бути недостатня підготовленість персоналу соціальних служб на обласному та місцевому рівнях, невміння ідентифікувати жертв торгівлі людьми та оцінити їхні потреби.

Закон «Про соціальні послуги» не містить положень щодо надання спеціалізованої допомоги жертвам торгівлі людьми, а робота з протидії торгівлі не є складовою офіційно затверджених повноважень державних установ з надання соціальних послуг, тому ці установи не можуть вирізнити жертв торгівлі людьми з-поміж інших своїх клієнтів та задовольнити їхні особливі потреби.

Крім того, респонденти підкреслювали, що постраждалі від торгівлі людьми часто не бажають отримувати соціальні послуги від місцевих соціальних служб, оскільки бояться, що їх ідентифікація як потерпілих запламує їх в очах людей у рідному місті чи селі.¹⁰⁴ Респонденти стверджують, що у тих областях, де існують НУО, які протидіють торгівлі людьми, потерпілі надають перевагу допомозі від НУО, бо вважають їхні послуги більш конфіденційними.

Надання допомоги міжнародними організаціями та НУО за фінансової підтримки міжнародних організацій

Чинна система надання допомоги жертвам торгівлі людьми в Україні в основному фінансується міжнародною спільнотою, зокрема, МОМ. За даними МОМ, майже 95% усіх програм допомоги потерпілим від торгівлі людьми в Україні фінансуються МОМ¹⁰⁵. МОМ підтримує близько 80 громадських та релігійних організацій і безпосередньо

¹⁰³ Наприклад, у Чернігівській області підрозділ боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, зареєстрував десять випадків торгівлі людьми, але жодна жертва не звернулась до Центру по соціальну допомогу.

¹⁰⁴ Див. також Анет Бруновскіс та Ребека Суртес, «Залишити минуле позаду? Коли жертви торгівлі людьми відмовляються від допомоги» [Anette Brunovskis & Rebecca Surtees, *Leaving the past behind? When victims of trafficking decline assistance*], *Fafo-report*, 2007:40.

¹⁰⁵ З 2000 по 2007 роки понад 4000 осіб отримали допомогу безпосередньо від представництва МОМ в Україні (напряму або через партнерські НУО). У 2001 р. близько 65% жертв отримали необхідні послуги, у 2006 р. у такий спосіб було успішно забезпечено потреби майже 90% виявлених жертв. За інформацією МОМ, лише 0,4 % потерпілих стають жертвами торгівлі людьми знову.

фінансує 27 з них. Таким чином, можна стверджувати, що в Україні існує добре розвинена мережа НУО, які надають допомогу та підтримку жертвам торгівлі людьми, включаючи, зокрема, професійно-технічне навчання, консультації та допомогу із соціальних, психосоціальних, медичних, правових питань, підтримку в спілкуванні з органами влади. У деяких областях НУО також керують реабілітаційними центрами для потерпілих від торгівлі людьми, де пропонують їм притулок. Очевидно, що НУО, які протидіють торгівлі людьми, відіграють ключову роль у наданні підтримки й послуг захисту потерпілим, хоча окремі представники НУО стверджують, що без фінансової підтримки МОМ вони не змогли б підтримувати такий рівень і перелік послуг. Отже, стабільність їхньої роботи значною мірою залежить від міжнародних організацій, насамперед МОМ та інших донорів, оскільки наразі більша частина фінансування цих послуг надходить саме звідти.

Важко переоцінити значення Київського медико-реабілітаційного центру для жертв торгівлі людьми, заснованого і фінансованого МОМ. Його унікальність дозволяє приймати клієнтів з усіх областей України.

Багато зроблено для забезпечення належного рівня підготовки працівників та консультантів НУО, які працюють із жертвами торгівлі людьми. «Ла Страда-Україна» відіграє надзвичайно важливу роль в організації навчальних програм та поширенні інформаційних матеріалів на національному рівні.

Працівники правоохоронних органів відзначають, що направляють жертв торгівлі людьми до медико-реабілітаційного центру МОМ в Києві або до одного з шести обласних реабілітаційних центрів для потерпілих від торгівлі людьми, що їх утримують НУО.¹⁰⁶ Отже, існує механізм перенаправлення між правоохоронними органами і описаною системою надання допомоги, при цьому державні соціальні служби беруть у ньому незначну участь, або й взагалі непричетні до цього механізму.

За результатами співбесід з представниками органів внутрішніх справ можна зробити висновок, що міліція застосовує різні критерії, приймаючи рішення про перенаправлення. Деякі співробітники зазначали, що особу може бути направлено до притулку лише за умови її офіційного звернення із заявою, інші стверджували, що перенаправляють усіх імовірних жертв торгівлі людьми.

Огляд практики та досвіду надання окремих видів послуг

Більшість постачальників послуг не зосереджуються на окремих обставинах різних категорій жертв, тому практика, описана нижче, стосується потерпілих від торгівлі людьми в цілому, за винятком окремо обумовлених випадків. Оскільки соціальні служби, як правило, не ведуть статистику осіб, постраждалих від торгівлі людьми, єдині дані з цього приводу знаходимо у МОМ, де відображається надання допомоги в рамках програм МОМ.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Детальніше див. розділ «Притулки» нижче.

Притулки

Спеціалізовані притулки для потерпілих від торгівлі людьми

У червні 2003 р. Уряд України затвердив Типове положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми.¹⁰⁸ У ньому встановлено порядок створення таких центрів регіональними органами влади. Постановою визначено, зокрема, функції центру (організовує надання психологічних і юридичних послуг; організовує проведення первинного медичного огляду з метою визначення потреби у медичній допомозі; забезпечує проживання та харчування постраждалих осіб у центрі, але не довше ніж три місяці; розробляє програми реабілітації; проводить заходи щодо реінтеграції постраждалих осіб; інформує населення про діяльність центру), порядок призначення і обов'язки директора центру та порядок залучення фахівців (юристів, психологів, лікарів). У Положенні визначається важливість взаємодії з відповідними закладами, установами, організаціями та можливі джерела фінансування центру.

Типове положення передбачає можливість утворення реабілітаційних центрів для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, органами державної влади відповідно до соціальних потреб регіону і дозволяє виділяти державні кошти на забезпечення його потреб. Однак документ не передбачає центрального фінансування з державного бюджету і не зобов'язує органи влади (будь-якого рівня) створювати такі центри.

Реабілітаційні центри для осіб, які постраждали від торгівлі людьми, створено у Волинській, Житомирській, Львівській, Одеській, Херсонській та Чернівецькій областях. Незабаром планується відкриття такого центру в Луганську. Центри перебувають під управлінням НУО, які протидіють торгівлі людьми.¹⁰⁹ МОМ та інші донори надають цим центрам лівову частку їх фінансування, а місцеві органи влади зазвичай виділяють належні приміщення. В окремих випадках вони також можуть забезпечувати якусь частку операційних коштів.

НУО, які керують притулками, пропонують низку послуг, у тому числі соціальні, медичні, психологічні та юридичні консультації та допомогу, професійно-технічне навчання, допомогу в пошуку місця роботи. В Одесі, наприклад, НУО Громадський рух «Віра, Надія,

¹⁰⁷ Наприклад, за першу половину 2007 р. 200 жертв трудової експлуатації (103 жінки та 97 чоловіків) отримали допомогу за програмою МОМ.

¹⁰⁸ Кабінет Міністрів України, Постанова № 987 від 27 червня 2003 р. «Про затвердження Типового положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми».

¹⁰⁹ У Луцьку реабілітаційним центром «Софія» керує НУО «Волинські перспективи». У Житомирі НУО «Жіночий інформаційно-консультативний центр» керує центром реінтеграції «Євгенія». У Херсоні НУО «Успішна жінка» керує транзитним та реінтеграційним центром, а в Чернівцях НУО «Сучасник» керує центром реінтеграції «Надія». Інформацію про центри в Одесі та Львові див. нижче.

Любов» керує двома притулками¹¹⁰, один з яких призначено для осіб, що постраждали від торгівлі людьми і повернулися в Україну. Одночасно у ньому може перебувати до восьми осіб. Інший притулок – це транзитний центр для негромадян України, які постраждали від торгівлі людьми. У Львові центр адаптації та захисту «Оаза», яким керує НУО «Жіночі перспективи», може надати притулок шістьом жінкам і одній дитині. За необхідності НУО може винаймати помешкання для жертв-чоловіків коштом МОМ.

Медико-реабілітаційний центр для жертв торгівлі людьми МОМ у Києві – це медичний заклад, який надає комплексне і спеціалізоване медичне обслуговування, в тому числі психологічну допомогу на конфіденційних засадах. Центр було відкрито в 2002 році і переобладнано для розміщення також і неповнолітніх.

Притулки для осіб у кризових ситуаціях

Центри соціально-психологічної допомоги розміщують осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, тому їх також можна використовувати для осіб, що постраждали від торгівлі людьми. Такі центри, як правило, надають консультації та допомогу з психологічних, правових та соціальних питань, забезпечують безпеку, організовують освітні і професійно-технічні навчальні заходи, допомагають у пошуку роботи, надають підтримку в спілкуванні з органами влади і отриманні необхідних документів. Потерпілі можуть залишатись у притулку на період до трьох місяців. Очікується, що за цей проміжок часу процес реабілітації повинен завершитися. Усе зводиться по суті до пошуку роботи й житла. Як виняток, термін перебування може бути подовжено. У кожному притулку є внутрішній розпорядок, який визначає права і обов'язки його клієнтів. У багатьох випадках клієнти, які бажають перебувати у притулку, повинні підписати угоду з центром, що визначає обов'язки обох сторін.

¹¹⁰ Центр «Ассоль» частково фінансується за рахунок МОМ та надає переважно першу допомогу жертвам торгівлі людьми, що повернулися на батьківщину, але допомогу можуть отримати і ті постраждалі особи, які звертаються до Центру безпосередньо. Приміщення для центру «Ассоль» надала Одеська міська рада. У 2003 р. за сприяння МОМ було відкрито транзитний центр, що надає тимчасовий притулок іноземним громадянам. Приміщення для транзитного центру також надала Одеська міська рада. До нас дійшла інформація, що транзитний центр невдовзі закриють, тоді «Ассоль» також буде використано для надання притулку іноземцям. Наразі за допомогою Німецького федерального агентства міжнародного співробітництва «GTZ» споруджується новий центр, який зможе замінити «Ассоль» і транзитний центр для іноземців. Там можна буде розмістити 20 осіб на період до трьох місяців. Центр надаватиме послуги лише жінкам. Рішення про розміщення жінки у притулку прийматиме НУО разом з МОМ. У разі необхідності, винайматимуться квартири для чоловіків. Кожна особа, що перебуватиме в центрі, повинна буде підписати контракт, що визначає права й обов'язки сторін та правила внутрішнього розпорядку центру. Питання фінансування центру ще остаточно не з'ясовано, оскільки GTZ надає кошти лише на ремонт приміщень, тому багато питань, таких як заходи безпеки, залишаються відкритими.

Такі притулки переважно фінансуються з обласного бюджету. Їхня місткість у різних областях різна, але часто їх не використовують. У більшості областей у таких притулках на сьогодні було розміщено лише кілька осіб, що постраждали від торгівлі людьми. Так, наприклад, у Чернігівській області у притулку можуть перебувати до 15 жінок і чоловіків, які стали жертвами насильства, у віці від 18 до 35 років. Але поки що жодних жертв торгівлі людьми до центру не направляли, і самостійно вони також не звертались. Центр в Одеській області може забезпечити місцем для проживання 24 особи у віці від 18 до 35 років. Проте, жодна з виявлених жертв торгівлі людьми не перебувала у притулку, хоча серед клієнтів центру цілком могли бути такі особи. Статистика, яку веде центр, не виділяє потерпілих від торгівлі людьми, а враховує надану допомогу тільки особам у кризових ситуаціях. У Києві Центр соціально-медичної реабілітації прикріплено до Київського міського центру соціально-психологічної допомоги, який може прийняти до 30 жінок і дітей з Києва. Однак серед клієнтів Центру поки що не виявлено постраждалих від торгівлі людьми. У Чернівецькій області лише одна чи дві особи, які постраждали від торгівлі людьми, були розміщені у притулку. У Львівській області до Центру соціально-психологічної допомоги можуть потрапити тільки ті особи, які мають реєстрацію у Львові чи Львівській області. На сьогодні там було розміщено одну потерпілу особу. Виняткові зусилля для допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, докладаються в Центрі соціально-психологічної допомоги в Хмельницькій області. Центр може розмістити до 10 жінок і дітей і пропонує потерпілим низку послуг, серед яких допомога в отриманні необхідних документів та соціального статусу, підтримка при спілкуванні з органами влади, сприяння в пошуку роботи, правова та психологічна допомога. Жертви торгівлі людьми зазвичай отримують інформацію про цей Центр від районних, міських, селищних та сільських центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центральних органів виконавчої влади, місцевих органів самоврядування, організацій «Карітас» і «Милосердя» та інших.

Також особи, які постраждали від торгівлі людьми, можуть скористатися послугами Центрів матері та дитини, призначених для жінок у період, починаючи з сьомого місяця вагітності, та матерів з дітьми віком до 18 місяців.

Притулки для неповнолітніх

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту також створило національну мережу притулків для неповнолітніх, які надають соціальний захист та можливість тимчасового проживання. Однак немає інформації про те, яку частку клієнтів таких притулків складають діти, постраждалі від торгівлі людьми, оскільки у більшості випадків їх не ідентифікують як жертв торгівлі дітьми.

Респонденти в цілому підтвердили, що діти, які постраждали від торгівлі людьми, можуть отримати направлення до спеціалізованих закладів або звернутися до них із

власної ініціативи. Але серед опитаних ніхто не міг пригадати жодного такого випадку. Притулки для неповнолітніх надають дітям тимчасове проживання на період до трьох місяців, а також пропонують різні послуги, серед яких медична, психологічна, правова допомога (включаючи допомогу в отриманні соціального статусу), соціальні послуги тощо. У Центрах соціально-психологічної реабілітації неповнолітні діти можуть залишатись на період до дев'яти місяців. Але, враховуючи важливість взаємодії соціального працівника, дитини і її батьків для повернення дитини до нормального життя, тимчасове проживання надається тільки за згодою батьків. Якщо дитина зареєстрована в іншій області, то намагаються встановити зв'язок з представниками державних органів відповідної області. Якщо дитина не є громадянином України, то інформація передається до МЗС.

Правова допомога/підтримка

У тих областях, де є НУО, що протидіють торгівлі людьми, адвокати, які співпрацюють з НУО, як правило, надають послуги юридичної консультації і підтримку під час судового провадження. Консультаційні послуги зазвичай включають інформацію про права потерпілого від торгівлі людьми. Постраждалих інформують про обов'язок НУО забезпечувати конфіденційність заяв, зроблених жертвою. Для здобуття довіри адвокати часто працюють разом із психологами. Адвокат може супроводжувати жертв торгівлі людьми на слуханнях у суді¹¹¹. Українське законодавство також дозволяє адвокату надавати правову і моральну підтримку постраждалим під час їх співбесід із працівниками правоохоронних органів. Тому на прохання жертви на співбесіді, як правило, можуть бути присутні адвокат і психолог НУО. Проте в окремих випадках правоохоронні органи можуть заборонити адвокатам або будь-якій довіреній особі бути присутніми на співбесіді з жертвою, оскільки, на їхню думку, на це мають право тільки офіційно призначені адвокати.

У деяких областях, де немає НУО, що протидіють торгівлі людьми, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді можуть поінформувати потерпілого про можливість заявити про свій випадок у міліції, а юридичні консультанти центрів можуть надавати правову допомогу і підтримку жертвам торгівлі людьми у судах.

Медична та психологічна допомога

Багато жертв торгівлі людьми користуються послугами медико-реабілітаційного центру МОМ у Києві, а НУО допомагають їм отримати медичну та/або психологічну допомогу і лікування. НУО часто працюють з лікарями напряму для належного забезпечення

¹¹¹ У разі необхідності, МОМ може оплатити послуги адвокатів, які представлятимуть потерпілу особу в суді.

медичних потреб постраждалих від торгівлі людьми. Інколи НУО мають спеціалізованих психологів і пропонують спеціалізовані медичні послуги.¹¹²

Якщо НУО не можуть забезпечити потреби потерпілих, то по медичну та психологічну допомогу можна звернутися до «Ла Страда-Україна»¹¹³ чи МОМ¹¹⁴. Перш ніж надати допомогу, як МОМ, так і «Ла Страда-Україна» оцінює випадок.

Тільки незначна частка потерпілих звертаються безпосередньо до медичних закладів по допомогу, хоча органи охорони здоров'я не ведуть облік жертв торгівлі людьми, які пройшли медичне лікування. Респонденти також вважають, що велика кількість жертв не розкриває свої обставини органам влади. Загалом можна сказати, що офіційного перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, до медичних закладів не існує. У звіті вже зазначалося, що наразі допомога потерпілим від торгівлі людьми надається на загальних підставах, як і будь-кому іншому, хто належить до категорії уразливих осіб, і, в принципі, будь-хто має право на отримання безкоштовних медичних послуг.¹¹⁵ Під час співбесіди представник однієї з регіональних установ охорони здоров'я наголосив, що через обмежене фінансування більша частина коштів лягає на плечі пацієнта. Крім того, деякі респонденти притримуються думки, що, крім фінансових обмежень, одним з найбільших недоліків громадської системи охорони здоров'я є переважна відсутність психологічної допомоги.

Лікарі в лікарнях часто змушені направляти своїх пацієнтів до антикризових центрів або до центрів соціально-психологічної допомоги, оскільки самостійно не можуть слідкувати за їхнім здоров'ям по завершенні лікування. Хоча реабілітаційні центри надають медичну і психологічну допомогу, у більшості областей підтримка такого характеру надається тільки у психіатричних установах. Респондент з Міністерства охорони здоров'я України також підтвердив, що часто з цих причин потерпілі від торгівлі людьми, зрозуміло, неохоче користаються цими послугами.

У травні 2007 р. Міністерство охорони здоров'я України своїм Наказом № 238 затвердило перелік заходів, необхідних для виконання нової Державної програми. Але ці заходи стосуються тільки тієї діяльності, описаної в додатку до Державної програми, яка безпосередньо

¹¹² Так, наприклад, Благодійний фонд «Салюс» у Львівській області в межах програми кризового центру, надає медико-діагностичну та психологічну допомогу жертвам торгівлі людьми. Спеціальні картки для направлення до центру «Салюс» можна отримати в НУО («Жіночі перспективи», «Жінка-жінці» та «Карітас»), у державних установах, наприклад, Центрі соціальних служб та в міліції. Послуги медико-діагностичного центру при фонді «Салюс» надаються лише жінкам і дітям.

¹¹³ «Ла Страда-Україна» відшкодовує витрати на ліки або сама закуповує і постачає їх.

¹¹⁴ Потерпілих також можуть направити до медико-реабілітаційного центру МОМ у Києві.

¹¹⁵ Див. Статтю 149 Конституції України.

передбачає участь Міністерства охорони здоров'я.¹¹⁶ У наказі не названо жодних заходів чи конкретних настанов щодо надання медичних послуг особам, що постраждали від торгівлі людьми. На основі Наказу Міністерства охорони здоров'я відповідні директиви було видано на обласному рівні¹¹⁷. Ці накази містять чимало важливих елементів, особливо щодо надання медичної допомоги і направлення до спеціалізованих служб, медичного нагляду за дітьми, особливо з групи ризику, а також щодо відповідних установ, а в окремих випадках накази містять посилання на взаємодію з іншими установами, в тому числі з метою обміну інформацією про підозри щодо можливої діяльності з торгівлі людьми. Проте не вдалося отримати інформацію щодо виконання цих наказів чи моніторингу й оцінки передбачених заходів.

Працевлаштування

У багатьох випадках витрати на професійне навчання постраждалих від торгівлі людьми покриває МОМ (безпосередньо чи через виконавчих партнерів). Частково такі витрати

¹¹⁶ Міністерство охорони здоров'я України, Наказ № 238 від 11 травня 2007 р. «Про затвердження заходів МОЗ України щодо реалізації Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року». Заходами передбачено здійснити аналіз законодавчих актів з питань протидії торгівлі людьми та, у разі потреби, надати пропозиції Мінсім'ямолодьспорту та Українському інституту громадського здоров'я МОЗ України щодо внесення відповідних змін та доповнень; здійснювати моніторинг актів національного законодавства щодо їх відповідності нормам міжнародного права з питань протидії торгівлі людьми та подавати пропозиції щодо внесення до них змін; інформувати Міжвідомчу координаційну раду про заходи, спрямовані на протидію торгівлі людьми, здійснені МОЗ України та відповідними обласними закладами/управліннями охорони здоров'я. Крім того, наказ передбачає розробку та ухвалення відповідних регіональних заходів і зобов'язання надавати до Українського інституту громадського здоров'я МОЗ України інформацію щодо стану цих заходів двічі на рік. Забезпечення організації та своєчасного виконання цих заходів, а також інформування Українського інституту громадського здоров'я МОЗ України двічі на рік покладено на голів структурних підрозділів Міністерства охорони здоров'я, директорів Українського інституту громадського здоров'я МОЗ України та Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України. Директор Українського інституту громадського здоров'я МОЗ України зобов'язаний двічі на рік здійснювати узагальнення інформації та надавати узагальнену інформацію до Департаменту розвитку медичної допомоги. Контроль за виконанням наказу покладено на заступника Міністра.

¹¹⁷ Див. Наказ № 224 від 6.06.2007 р. «Про затвердження заходів Головного управління охорони здоров'я Чернівецької обласної державної адміністрації щодо реалізації Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року»; або Наказ № 185/1 від 14.06.2007 р. Управління охорони здоров'я Хмельницької обласної державної адміністрації «Про затвердження регіональних заходів щодо реалізації Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 року», відповідно до якого повинно гарантуватися надання медичної допомоги, в тому числі перенаправлення до медичних психологів і психотерапевтів, а, за необхідності, до психіатрів, з метою надання психологічної допомоги та забезпечуватись суворе дотримання вимог Закону України «Про психіатричну допомогу». На Управління також покладається обов'язок здійснювати медичний нагляд за дітьми, особливо з незабезпечених сімей.

компенсує «Ла Страда-Україна». НУО, що протидіють торгівлі людьми, зазвичай надають освітні послуги і організують професійне навчання, а також допомагають жертвам працевлаштуватися.

Жертви торгівлі людьми з віддалених районів часто неохоче повертаються до своїх сіл через відсутність можливості знайти там роботу. Тому НУО допомагають їм отримати професійну підготовку в притулку і знайти роботу.

Загально визнано, що Центри зайнятості можуть відігравати провідну роль не лише в запобіганні торгівлі людьми, а й у реінтеграції жертв.

Пілотний проект МОП «Сприяння професійному навчанню, працевлаштуванню та розвитку підприємницької діяльності жінок, що є дійсними чи потенційними жертвами торгівлі людьми» спрямований на становлення та тестування механізмів співпраці між Чернівецьким обласним Центром зайнятості, НУО «Сучасник», місцевими навчальними закладами та фінансовими установами¹¹⁸. У рамках проекту працівники Центрів зайнятості отримали підготовку з питань запобігання торгівлі людьми, особливих потреб жертв торгівлі та методики роботи з ними. Було розроблено спеціальний навчальний модуль, а отриманий досвід покладено в основу відповідного розділу «Єдиної технології надання соціальних послуг населенню». Очікується поширення проекту на інші області України.

Досвід та функції обласних Центрів зайнятості у сфері забезпечення потреб постраждалих від торгівлі людьми суттєво відрізняються. У низці Центрів зайнятості докладено значних зусиль для ознайомлення співробітників з аспектами торгівлі людьми. У Хмельницькій області, наприклад, усі співробітники Центру зайнятості взяли участь у навчальних заходах, метою яких є ефективніше забезпечення потреб осіб, що постраждали від торгівлі людьми. Фахівці-консультанти (з питань профорієнтації), які працюють у Центрі зайнятості, також отримали належну підготовку в цій сфері. Так само, співробітники Чернівецького Центру зайнятості пройшли відповідну підготовку для роботи з жертвами торгівлі людьми. Представники Донецького та Львівського Центрів зайнятості відзначили, що й для них було організовано навчальні заходи з питань протидії торгівлі людьми. Працівники деяких Центрів зайнятості наголошують, що в певних галузях ефективність їхньої роботи знижується через недоліки у законодавстві. Зокрема, йдеться про обсяги й сутність послуг, які Державна служба зайнятості надає особам, молодшим за 18 років, і тим, хто не робив відрахувань до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Деякі представники Центрів зайнятості не вважали за потрібне пропонувати якісь спеціальні послуги чи програми для постраждалих від торгівлі людьми. Такі твердження

¹¹⁸ Офіційними партнерами проекту були обласний Центр зайнятості, НУО «Сучасник», Бізнес центр та ПриватБанк.

висувалися на тій підставі, що будь-хто має доступ до послуг, тобто будь-яка особа, у якої виникають певні труднощі з пошуком роботи, може взяти участь у семінарах з розвитку власних навичок і можливостей. Крім того, всі шукачі роботи можуть переглянути перелік вакансій і, якщо виникає необхідність, проконсультуватися зі спеціалістом. Тоді як загальні консультації можна отримати будь-де, доступ до навчальних програм надається тільки за місцем реєстрації, а отже застосовується система реєстрації за місцем проживання.

Освіта

Наразі обласні Управління освіти та науки не проводять спеціальних програм для жертв торгівлі людьми. За необхідності, шкільні психологи можуть допомогти дітям, але системи допомоги дітям, постраждалим від торгівлі людьми, не існує. Нездатність виявити дітей, постраждалих від торгівлі людьми, і надати їм допомогу також пов'язана з нестачею психологів, які спеціалізуються у сфері торгівлі людьми, та бюджетними обмеженнями. У більшості відвіданих областей опитані зазначали, що діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, переважно обмежується запобіжними заходами. Вони, як правило, проводяться у формі шкільних факультативних курсів і семінарів.¹¹⁹

Жертви торгівлі людьми, які не є громадянами України

У випадку з іноземцями, які в'їжджають до України або перебувають в Україні як мігранти на законних підставах, українське законодавство передбачає для них рівні з громадянами України умови доступу до послуг.¹²⁰ Водночас в українському імміграційному та кримінально-процесуальному законодавстві немає спеціальних положень, які передбачали б особливе ставлення до іноземців, постраждалих від торгівлі людьми, порівняно з іншими іноземними громадянами, які перебувають в Україні у статусі нелегальних мігрантів. Оскільки нинішнє законодавство не передбачає окремого порядку для негромадян України, які постраждали від торгівлі людьми, то вони розглядаються на загальних підставах, як і всі інші іноземці.

Представники НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» в Одесі зазначають, що лише кілька осіб не забажали повернутися до своєї країни походження. У таких випадках МОМ мусить вдаватися до альтернативних рішень. Співробітники Управління у справах сім'ї та молоді Одеської області підтвердили, що осіб, які не є громадянами України, направляють до транзитного центру МОМ. Якщо особа не бажає повертатися на батьківщину, відповідальність за неї перебирає на себе Державна міграційна служба. Підкреслювалося, що негромадяни України, які не мають юридичних підстав перебувати на її території, не мають доступу до державних соціальних програм.

¹¹⁹ Наприклад, у Донецькій, Львівській, Одеській, Черкаській та Чернівецькій областях.

¹²⁰ Див., напр., статтю 6 Закону «Про соціальні послуги».

Представники Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді наголошують, що ситуація довкола дітей нічим не відрізняється, і що вони не мають законних підстав надавати свої послуги дітям, які не є громадянами України.

ПОРЯДОК ПОВЕРНЕННЯ – РЕПАТРІАЦІЯ ТА СОЦІАЛЬНА РЕІНТЕГРАЦІЯ

Повернення жертв торгівлі людьми до України

За даними МЗС, у 2006 році 272 особи, що постраждали від торгівлі людьми, отримали допомогу при поверненні до України. У деяких випадках дипломатичні представництва України за кордоном надають фінансову підтримку особам у поверненні, хоча такі ресурси дуже обмежені. Їхня участь полягає переважно в оформленні документів/посвідчень, необхідних для повернення. Зазначені послуги надаються не лише постраждалим від торгівлі людьми, а й усім українським громадянам, які потребують допомоги. Зазвичай, у дипломатичних представництвах немає фахівців для роботи з жертвами торгівлі людьми. У разі виявлення випадку торгівлі людьми, працівники дипломатичного представництва інформують про це правоохоронні органи в Україні.

«Ла Страда-Україна»¹²¹ та MOM¹²² дуже активно сприяють поверненню осіб, постраждалих від торгівлі людьми, і допомагають розшукувати зниклих без вісти за кордоном. MOM і «Ла Страда-Україна» у тісному співробітництві з правоохоронними органами¹²³ та дипломатичними представництвами України за кордоном допомагають виявленим жертвам торгівлі людьми повернутися до України. Така допомога може включати кошти на проїзд, негайне медичне обслуговування і тимчасове проживання після повернення на Україну і до моменту направлення для участі у програмах реінтеграції.

Лише декілька НУО, що протидіють торгівлі людьми, активно долучаються до процесів повернення. Іноді громадські організації втручаються на прохання родичів. Така допомога полягає в пошуку постраждалих і забезпеченні квитками коштом MOM. В інших випадках НУО зустрічають потерпілих від торгівлі людьми на кордоні та привозять їх додому або залучають до процесу реінтеграції, якщо жертва дає на це свою згоду. Соціальні служби, наскільки зрозуміло, не беруть участі у процесах повернення.

¹²¹ «Ла Страда-Україна» налагодила плідне співробітництво з НУО за кордоном у сфері розшуку і повернення потерпілих від торгівлі людьми до України та в наданні відповідної допомоги.

¹²² За статистикою більшість повернень до України організує MOM у взаємодії з місіями MOM за кордоном.

¹²³ За словами представників Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України, перш ніж повернути жертву на батьківщину, оперативні співробітники обласних підрозділів та слідчі, які ведуть справи, проводять аналіз ризиків.

Занепокоєння викликають повідомлення про депортацію до України постраждалих від торгівлі людьми навіть у тому разі, якщо у країні призначення їх ідентифіковано як жертв.¹²⁴

Повернення жертв торгівлі людьми з України до країн походження

Українське законодавство не передбачає спеціального порядку повернення та реінтеграції жертв торгівлі людьми, що не є громадянами України, тому компетентні органи не проводять аналізу й оцінки ризиків. Ця категорія постраждалих може отримати допомогу лише від НУО через мережу МОМ або від «Ла Страда-Україна». Державні соціальні служби підключаються до такої роботи дуже рідко.¹²⁵

В Одесі НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» інформує МОМ про всіх жертв торгівлі людьми, які не є громадянами України. Представництво МОМ у Молдові доправляє жертв торгівлі людьми, які є громадянами Молдови, з України до приймального центру в Молдові. У разі необхідності їх супроводжує лікар або/та психолог (запрошений Представництвом МОМ у Молдові) чи працівник молдовського Представництва МОМ. Якщо жертвою є дитина, то її супроводжує державний службовець з Молдови. Працівники НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» підкреслюють, що перед поверненням завжди проводиться оцінка ризиків.

Громадян усіх інших країн, окрім Молдови, спочатку розміщують в Одеському транзитному центрі, а потім, за потреби, доправляють до медико-реабілітаційного центру МОМ у Києві. МОМ організовує їх повернення до країн походження.

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ (У ТОМУ ЧИСЛІ ЗАХИСТ ПОТЕРПІЛИХ/ СВІДКІВ ТА КОМПЕНСАЦІЯ)

НМП, зокрема, має передбачати створення відповідних механізмів гармонізації таких аспектів, як надання допомоги жертві, розслідування справи та покарання злочинців.

За даними Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України, з часу запровадження кримінальної відповідальності за торгівлю людьми

¹²⁴ Співробітники регіональних правоохоронних органів переважно посилаються на практику депортації, що її застосовують органи влади Туреччини, висилаючи навіть тих жертв торгівлі людьми, які свідчили в судах за кордоном. Більше того, співробітник правоохоронних органів в Одесі стверджує, що особи, які підлягають депортації з Туреччини, але не мають грошей на квиток, нерідко утримуються під вартою, доки хтось не оплатить їхні транспортні витрати.

¹²⁵ Наприклад, у Чернігівському обласному Центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тимчасово перебувала одна жінка з Молдови, оскільки перш ніж повернутись на батьківщину, їй довелося дочекатися оформлення паспорта.

у березні 1998 року, було виявлено 1990 таких злочинів.¹²⁶ У Генеральній прокуратурі України нам сповістили, що більшість справ передається до суду і що досудове слідство доводиться переривати лише у незначній кількості випадків.

Верховний Суд України проводить збір вироків у справах про торгівлю людьми, які слухались у судах України, з метою аналізу розгляду таких справ. За результатами дослідження зараз готується постанова¹²⁷, яка підіб'є підсумок судової практики і надасть рекомендації для судових і правоохоронних органів (прокурорів і слідчих) щодо проведення процедур, у справах, пов'язаних з торгівлею людьми, та запропонує настанови з тлумачення відповідних положень Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України. Проте в період підготовки цього звіту, проект постанови лише планувався до розгляду Пленумом Верховного Суду України.

Звільнення жертв від покарання

Наразі ні Кримінальний, ні Кримінально-процесуальний кодекси України не містять положень, які б гарантували невідповідність потерпілих від торгівлі людьми за їх причетність до протиправної діяльності, якщо вони діяли з примусу. Через таку ситуацію жертви торгівлі людьми неохоче розповідають про свої обставини органам влади.

Загальні аспекти, пов'язані з правами жертв

З юридичної точки зору, особа, яку офіційно визнано потерпілою від злочину, має високий статус під час здійснення судочинства, оскільки користується всіма правами сторони судового процесу. До того ж потерпілий має право отримати роз'яснення щодо своїх прав¹²⁸ і скористатися правом на забезпечення безпеки.¹²⁹ При визначенні необхідності проведення закритих слухань КПК України не посилається на випадки торгівлі людьми, оскільки покладається на суддю, який повинен оцінити, чи відповідають такі справи визначеним критеріям.

Інша проблема полягає в тому, що особи, потерпілі від торгівлі людьми, не можуть повною мірою скористатись своїми правами через відсутність правової допомоги. І хоча законодавством передбачено можливість мати представника під час розгляду справи, наразі не існує системи надання безкоштовної правової допомоги. Більшість жертв не можуть собі дозволити послуги адвоката і повністю залежать від фінансової допомоги благодійних організацій. По суті, без адвоката жертва практично не має шансів на

¹²⁶ Зокрема: 2 – у 1998 р., 11 – у 1999 р., 42 – у 2000 р., 90 – у 2001 р., 169 – у 2002 р., 289 – у 2003 р., 269 – у 2004 р., 415 – у 2005 р., 376 – у 2006 р., 327 – за останні дев'ять місяців 2007 р.

¹²⁷ Проект Постанови «Про практику застосування судами законодавства про торгівлю людьми та інші незаконні угоди щодо людини».

¹²⁸ Див. статтю 53 КПК України.

¹²⁹ Див. статтю 52-1 КПК України.

повноцінну участь у судочинстві, хоча теоретично закон зобов'язує прокурора захищати інтереси жертви. Тому особливо важливе значення має пропозиція, висунута Верховним Судом України, стосовно обов'язкової участі законного представника потерпілої особи, тобто професійного адвоката, під час досудового слідства і судового розгляду справи коштом держави.

Заходи безпеки для осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві

Закон «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та статті з 52-1 по 52-5 КПК України створюють правове підґрунтя для забезпечення захисту і застосування заходів безпеки. Закон «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та стаття 52-1 КПК України визначають осіб, які мають право на забезпечення безпеки. До цієї категорії належить, зокрема, особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь у виявленні, запобіганні, припиненні та розкритті злочину; потерпілий або його представник у кримінальній справі; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач та його представники у справі про відшкодування шкоди, завданої злочином; свідок; члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених вище, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

На практиці ж цей правовий інструмент, як видається, не застосовується або не часто застосовується у справах про торгівлю людьми. Хоча представники Верховного Суду України в цілому підтвердили, що прохання свідка або жертви про застосування заходів безпеки завжди задовольняється, однак їм не вдалося пригадати жодної конкретної справи про торгівлю людьми, де б вдавалися до таких заходів. Деякі співробітники обласних підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та прокуратур стверджують, що особи, постраждали від торгівлі людьми, переважно не звертаються з проханнями про забезпечення безпеки під час судочинства. Було сказано, що вони, як правило, почуваються цілком безпечно у притулку. За твердженнями респондентів, інша причина незастосування правового інструменту забезпечення захисту для осіб, що постраждали від торгівлі людьми, пов'язана з тим, що через нестачу фінансування закон ще не застосовується у повному обсязі.¹³⁰ У кількох випадках «Ла Страда-Україна» та регіональні НУО, що протидіють торгівлі людьми, вимушені були надавати спеціальне тимчасове помешкання з міркувань безпеки. МОМ також відшкодовувала кошти на винаймання безпечного помешкання для жертв.

¹³⁰ Такі заяви відповідають висновкам, зробленим за результатами нашої оцінювальної місії. Див., наприклад, Інна Шваб. Питання досудового та судового розслідування справ з торгівлі людьми: Аналіз вибраних справ. – Київ, 2007. – С. 49.

Надання захисту по завершенні кримінального судочинства

На сьогодні не існує законодавчих положень, які б забезпечували захист потерпілих від торгівлі людьми після слухання справи в суді. Тому жертви торгівлі людьми, яким потрібен захист після кримінального судочинства, не мають змоги скористатися державними заходами безпеки. Нині НУО разом з МОМ або «Ла Страда-Україна» часто намагаються забезпечити ці потреби у захисті.

Компенсація

За даними Американської асоціації адвокатів, у першому півріччі 2007 року кількість справ, порушених за статтею 149 КК України скоротилася (252 справ), порівняно з аналогічним періодом 2006 року. Водночас, у 2007 році слідчі органи МВС передали до суду лише 44 справи, порушені проти 100 обвинувачуваних.¹³¹

Стаття 29 КПК України зобов'язує правоохоронні та судові органи вжити заходів щодо забезпечення цивільного позову, якщо злочином завдано матеріальної шкоди. Цією ж статтею передбачено, що правоохоронні органи зобов'язані вжити заходів щодо забезпечення можливої конфіскації майна обвинуваченого при провадженні у кримінальній справі про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна. При цьому представники правоохоронних органів зазначають, що у більшості випадків торгівці людьми не мають грошей чи власності, зареєстрованої на їхнє ім'я, що робить застосування конфіскації неефективним.

За статтею 28 КПК України, потерпіла чи інша особа, яка зазнала матеріальної шкоди, може подати цивільний позов, який розглядається судом разом із кримінальною справою (особа, яка не пред'явила цивільного позову в кримінальній справі, має право пред'явити його в порядку цивільного судочинства). Після подання клопотання про компенсацію виноситься спеціальне рішення, за яким потерпіла особа визнається цивільним позивачем (стаття 50 КПК України). Таким чином, під час кримінального судочинства особа, яка постраждала від торгівлі людьми, може бути визнана потерпілим і цивільним позивачем. Співробітники правоохоронних органів неодноразово відзначали, що під час досудового слідства постраждалих від торгівлі людьми зазвичай інформують про їхнє право пред'явити цивільний позов на відшкодування збитків (моральних і матеріальних), тоді як респонденти з інших установ стверджували, що в більшості випадків потерпілим не сповіщають про таку можливість. Також надходила інформація про випадки, коли адвокати жертв давали незадовільні поради своїм клієнтам, і схоже, що доступ

¹³¹ Детальніше див. Американська асоціація адвокатів/Ініціатива з верховенства права – Україна, МОМ Україна. «Конфіскація майна як джерело фінансування допомоги жертвам та засіб боротьби з торгівлею людьми в Україні». – Київ, 2007. – С. 75. На час підготовки звіту офіційна статистика не надходила.

потерпілих від торгівлі людьми до безкоштовної юридичної допомоги належного рівня є загальною проблемою.

Загалом, складний порядок відшкодування збитків часто стає на заваді потерпілим від торгівлі людьми під час використання їхнього права на компенсацію.

Було зауважено, що потерпілі не подають позови про відшкодування переважно через те, що рівень юридичної допомоги недостатній або вона зовсім відсутня, імовірність отримання компенсації дуже мала, а жертви бояться злочинців. Ще одна проблема полягає у тривалості судочинства. Нинішнє законодавство не сприяє прискореному розгляду справи і винесенню рішення, хоча останніми роками докладалося зусиль для скорочення терміну розгляду справ. На думку Верховного Суду України, новий проект КПК України повинен і надалі оптимізувати тривалість розгляду справ. Зокрема, термін розгляду судової справи можна суттєво скоротити шляхом внесення поправок до статті 28 КПК України, яка стосується винесення вироку. Найбільше часу забирає підготовка мотиваційної частини. Враховуючи досвід інших країн, представники Верховного Суду України зауважують, що закон повинен обумовлювати необхідність підготовки мотиваційної частини вироків тільки у відповідь на звернення сторін судочинства. Скоротити тривалість судочинства у частині досудового слідства і судового розгляду без порушення прав учасників можна шляхом розгляду справи в суді без проведення досудового слідства, при цьому обвинувачення і захист надають свої докази безпосередньо в суді.

Міністерство юстиції України разом з Верховною Радою України намагалися розробити проект закону про компенсацію, яким пропонувалося створити компенсаційний фонд для жертв насильницьких злочинів і забезпечити, таким чином, державні гарантії отримання компенсацій. Однак жодну з цих ініціатив ще не було доведено до кінця.

Нещодавно завершений спільний проект Американської асоціації адвокатів та МОМ «Конфіскація майна як джерело фінансування допомоги жертвам та засіб боротьби з торгівлею людьми в Україні» саме й було присвячено можливості створення фонду допомоги жертвами торгівлі людьми чи компенсаційного фонду. Такий фонд міг би розв'язати проблему виплати компенсації і допомоги потерпілим та фінансування програм протидії торгівлі людьми. Інакше кажучи, фонд міг би гарантувати право жертв на отримання допомоги від держави. Проект пропонує конкретні заходи з удосконалення законодавства та механізмів виплати компенсацій та конфіскації майна.

Хоча створення такого фонду видається радше економічною, аніж політичною проблемою, МОМ усе ж вважає, що конфіскаційний фонд буде засновано протягом найближчих двох-трьох років. Однак працівники правоохоронних органів мають сумніви в успішному створенні такого фонду, оскільки на практиці *фактичне* майно торгівців людьми конфіскувати майже неможливо.

Досвід організацій

За даними Верховного Суду України, майже завжди у межах кримінального процесу подається цивільний позов і присуджуються компенсації.

Досвід НУО, які протидіють торгівлі людьми, свідчить, що жертви торгівлі людьми часто утримуються від подання цивільних позовів про відшкодування збитків, бо бояться розголосу.¹³² Працівники обласних підрозділів боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, підтвердили, що на практиці компенсації виплачуються рідко.

Представник Одеської обласної прокуратури підкреслив, що порядок подачі позову про компенсації є дуже складним, і що жодної статистики стосовно кількості поданих компенсаційних позовів не ведеться.

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ

Чинне українське законодавство містить низку положень про захист інформації. За статтею 32 Конституції України, «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини». Стаття 10 Закону «Про соціальні послуги» визначає, що одним із основних прав отримувачів соціальних послуг є «конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відомою суб'єкту, який надає соціальні послуги». Аналогічно, Постанова «Про затвердження типового положення про центри реабілітації для осіб, які постраждали від торгівлі людьми» містить положення, за яким відомості про особисте життя та інша інформація про зазначених осіб, яка стала відома працівникам центру, не підлягає розголошенню. Стаття 52-3 Кримінально-процесуального кодексу України забороняє розголошувати відомості про особу, взяту під захист. Стаття 6 Закону «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» визначає права і обов'язки органів, які забезпечують безпеку, вимагає ставитися з повагою до прав та свобод громадян та зазначає, що відомості про заходи безпеки та осіб, узятих під захист, є інформацією з обмеженим доступом. Більше того, самі заходи безпеки передбачають нерозголошення відомостей про осіб, узятих під захист, відповідно до статті 15 цього Закону. Закон «Про інформацію»¹³³ встановлює загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплює право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначає статус учасників інформаційних відносин, регулює доступ до інформації та забезпечує її охорону, захищає особу та суспільство від

¹³² Представники НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» навели приклад однієї жертви торгівлі людьми, яка зазнала експлуатації в Росії. МОМ та НУО допомогли їй подати цивільний позов у кримінальній справі, що розглядалася в Росії.

¹³³ Закон «Про інформацію», № 2657-XII від 2.10.1992 р.

неправдивої інформації. Зокрема, стаття 23 дає визначення інформації про особу та забороняє збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом. Згідно з офіційним тлумаченням закону, тільки у разі зберігання і поширення особистих даних про недієздатну особу сама недієздатна особа, дієздатні члени сім'ї або законні представники недієздатного повинні мати право доступу до такого роду інформації, а також право піддавати сумніву її правильність, достовірність тощо.

Використання та захист відомостей про особу на практиці

Більшість представників державних установ заявляють, що вони отримують попередню згоду потерпілого щодо будь-якої передачі персональних даних (наприклад, подання інформації до іншого державного органу). Іноді працівники правоохоронних органів скаржилися на НУО через відмову останніх передавати відомості про особу, в тому числі заяви, зроблені жертвами, без згоди потерпілих.

Проте, за отриманими даними, правоохоронні органи і МОМ регулярно обмінюються інформацією. Іноді правоохоронні органи також можуть надсилати до МОМ відомості про особу без попередньої згоди жертви. Респонденти стверджують, що обмін даними відбувається на взаємній довірі, як правило, на особистому рівні. Наприклад, представник СБУ визнав, що служба не має офіційної угоди з МОМ про поводження з такою інформацією, але якщо дані подаються до МОМ, то із застереженням щодо способу їх використання та нерозголошення.

НУО, що отримують фінансову підтримку МОМ, повинні подавати до МОМ усю інформацію про жертв торгівлі людьми, які отримують послуги цих НУО (зокрема, заповнені анкети та звіти про вжиті заходи). Представники НУО Громадський рух «Віра, Надія, Любов» наголосили на існуванні письмової угоди з МОМ, згідно з якою НУО має надсилати всі анкети до МОМ. Якщо особа, що постраждала від торгівлі людьми, погоджується взяти участь у програмах підтримки, то передача відомостей про особу до МОМ завжди здійснюється за її попередньою згодою.

Представники «Ла Страда-Україна» підкреслюють, що можуть передавати особисті відомості про жертв торгівлі людьми третій стороні лише за згоди потерпілого.

Представники Управління у справах молоді та спорту Чернігівської обласної державної адміністрації повідомили, що персональні дані завжди використовуються з максимальним урахуванням інтересів клієнта. З метою забезпечення захисту потерпілого відомості про особу надаються правоохоронним органам, проте виключно за згодою самої особи.